ชุดหลักพระพุทธศาสนา

หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า

โดย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

หลักการศึกษา
ของพระพุทธเจ้า

พระนิพนธ์
สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)

หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า.-- พิมพ์ครั้งที่ 3.--

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554.

60 หน้า

1. พระพุทธศาสนา.-- 2. การศึกษาและการสอน.

I. ชื่อเรื่อง

294.307

ISBN 974-580-808-3

พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๕๔ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา

อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

ฝ่ายรับงานพิมพ์ โทร. ๐-๒๒๘๑-๗๗๙๐

ฝ่ายผลิต โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔

แผนกจำหน่าย โทร. ๐-๒๒๘๑-๑๐๘๕,

๐-๒๖๒๙-๑๔๑๗ ต่อ ๑๐๖

คำนำ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนทุกระดับชั้น สามารถอ่านศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม ทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบไปด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแพร่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นบทพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระครบถ้วนบริบูรณ์ และอ่านเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับ มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้เลือกสรรมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นชุด ๆ เป็นลำดับไป

เรื่อง หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า นี้เป็นพระนิพนธ์ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ที่ได้ทรงอธิบายเรื่องการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ อย่างละเอียด พร้อมทั้งได้ทรงอธิบายเปรียบเทียบกับหลักการ

ศึกษาสมัยใหม่บางสำนักด้วย จึงนับเป็นพระนิพนธ์ที่ทรงคุณค่ายิ่งในเชิงการศึกษา และในทางส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในคำสอนสำคัญหมวดหนึ่งของพระพุทธศาสนาด้วย จึงเป็นเรื่องควรแก่การศึกษาของผู้ใฝ่รู้และใฝ่ธรรมทั่วไปเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยตระหนักถึงคุณค่าและคุณประโยชน์ดังกล่าวแล้ว มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้จัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นสืบไป

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย
มีนาคม ๒๕๔๑

สารบาญ

หลักการศึกษา
ของพระพุทธเจ้า

ในบัดนี้ การศึกษากำลังก้าวหน้ามาก แบ่งเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เหมือนอย่างต้นไม้แบ่งเป็นโคนต้น กลางต้น และยอด ทุก ๆ คนกำลังขึ้นศึกษาพฤกษ์คือต้นไม้การศึกษานี้อยู่ จึงได้รับความรู้ซึ่งแปลกหูแปลกตาแปลกใจขึ้นทุกวัน การรับความรู้ตามหลักสูตร เป็นสิ่งที่ทางรัฐบาลเลือกสรรแล้วตามควรแก่สมัย ส่วนการรับความรู้นอกหลักสูตรหรือนอกโรงเรียนซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง เพราะความรู้บางอย่างเมื่อไปรับมาแล้ว ทำให้เกิดความหลงเข้าใจผิด คิดเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นชีวิตเนื้อหาของชาติ ความรู้บางอย่างทำให้ใจแตก ไม่ประพฤติตนอยู่ในทางที่ดี ความรู้บางอย่างก็มีประโยชน์

ครูบอกแถว

ทางมาของความรู้เหล่านี้มาโดยตรงก็มี มาโดยแอบแฝงก็มี และบัดนี้มีเครื่องสื่อความรู้กันได้อย่างรวดเร็วตลอดทั้งโลก

มีวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ มียวดยานพาหนะที่วิเศษต่าง ๆ และมีหลายฝ่ายหลายพวก แต่ละฝ่ายชักจูงให้รับรู้ให้ปฏิบัติกันไปทางหนึ่ง ๆ เรียกว่ามีทิศาปาโมกข์ หรือมีครูมากพวกมากฝ่าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางซ้าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางขวา บางพวกก็สอนให้เดินตรงกลาง ผู้ที่เชื่อฟังก็จะพากันเดินชนกันเองกลุ้มไปหมดเท่านั้น

เหมือนอย่างใน โรงเรียนหนึ่ง นักเรียนทั้งหมดมายืนเข้าแถวอยู่กลางสนาม ครูคนหนึ่งบอกให้นักเรียนซ้ายหัน ครูอีกคนหนึ่งบอกให้นักเรียนขวาหัน แล้วบอกหน้าเดินพร้อม ๆ กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ลองคิดมองดูภาพ นักเรียนทั้งโรงเรียนจะเดินชนกันอย่างยุ่งเหยิงกันไปหมดเท่านั้น เพราะเมื่อยืนเข้าแถวกันฝ่ายหนึ่งซ้ายหัน ฝ่ายหนึ่งขวาหัน ก็คือหันหน้าชนกัน แล้วเดินชนกันอย่างอลหม่าน ส่วนฝ่ายที่หันหน้ากลาง ๆ นั้นก็จะพลอยถูกชนด้วย เว้นไว้แต่จะเดินออกไปเสียจากสนาม เมื่อยังอยู่ในสนามแล้ว ก็ไม่อาจจะพ้นจากการถูกชน ให้รวนเรไปในทางใดทางหนึ่ง

นี่เป็นตัวอย่าง สมมติในสนามโรงเรียน ซึ่งน่าจะยังไม่เคยมีแต่ก็เป็นข้อที่น่าแปลก ที่ปรากฏว่ามีในสนามนอกโรงเรียนเช่นในถนนหนทางในประเทศต่าง ๆ คนหลายพวกได้รับความรู้ตามคำสั่งสอนของครูต่าง ๆ ออกมาเดินชนกันปะทะกัน สับสนวุ่นวายอยู่ตามถนนหนทาง ดังที่ปรากฏในบางประเทศแม้ในเร็ว ๆ นี้

หลักไตรรงค์

ส่วนในประเทศไทยไม่ปรากฏเหตุการณ์เช่นนั้น เพราะรัฐบาลและประชาชนเคารพยึดมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์ คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งธงชาติ และพากันบำรุงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ทั้งส่วนมากแม้จะได้รับรู้จากครูเป็นอันมาก แต่ก็ยังเคารพนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นครูที่เยี่ยมยอดเพียงพระองค์เดียว ไม่นับถือว่าครูไหนเยี่ยมยอดกว่า ทั้งมีความรักเคารพในพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง เมื่อตั้งมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์เช่นนี้ จึงไม่หันเหไปทางไหนอื่น นอกจากทางหลักไตรรงค์นี้เท่านั้น จึงควบคุมกันอยู่อย่างสงบเรียบร้อย แสดงว่ามีหลักของตนดีอยู่ ส่วนผู้ที่รับเอาหลักอื่นให้กวัดแกว่งไขว้เขว แสดงว่าตนเองไม่มีหลักของตนเองอยู่ ดังที่เรียกว่าคนหลักลอย ไม่เป็นที่นับถือไว้วางใจของใคร ผู้ที่เยาว์ความคิดอาจมีความคิดผิดทางไปได้ง่าย เป็นเยาวชนอาจจะเยาว์ความคิดเพราะยังเยาว์วัย เป็นผู้ใหญ่อาจจะเยาว์ความคิดเพราะไม่ฉลาดขาดการศึกษา หรือเพราะหลงเชื่อไปในทางที่ผิด จึงจำต้องวางรากฐาน หรือเสริมฐานของหลักไตรรงค์ให้มั่นคงทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ จึงควบคุมกันอยู่โดยสงบเรียบร้อยได้ตลอดไป

เสริมฐานหลักไตรรงค์

วิธีวางรากฐานหรือเสริมฐานหลักไตรรงค์ คืออบรมปลูกความเคารพรักในองค์ ๓ นั้น ลงไปในจิตใจของทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ รักษาธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับองค์ทั้ง ๓ นี้ไว้ นับถือเป็นสิ่งสำคัญไม่ทอดทิ้งละเลย เมื่อรักษาส่งเสริมหลักของตนให้มั่นคง เรียกว่าคนมีหลักร่วมกันอยู่เป็นอันเดียวกัน ก็เกิดความสามัคคีอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นโอกาสให้ได้ศึกษารับความรู้ต่าง ๆ ทันต่อความรู้และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และรับความเจริญในด้านวัตถุต่าง ๆ มาทะนุบำรุงบ้านทะนุบำรุงเมืองให้มั่งคั่งเป็นสุข โดยเฉพาะเยาวชนก็ตั้งใจเล่าเรียนศึกษา ในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ให้มีความรู้ความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เว้นรับความรู้ที่จะชักพาให้เสียหาย เว้นสิ่งเย้ายวนที่เป็นอันตรายแก่การศึกษาและความดี

ความเจริญก้าวหน้ากับหลักไตรรงค์

เมื่อเป็นดังนี้ องค์ที่เป็นหลักทั้ง ๓ นั้น จึงไม่ขัดอะไรกับความเจริญก้าวหน้า กลับเป็นเครื่องรักษาส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยสวัสดี เพราะมีหลักเป็นที่พึ่งอาศัยให้เกษมสวัสดิ์ ไม่ใช่เจริญก้าวหน้าไปอย่างหลักลอย ซึ่งมีหวังว่าจะล้มลงอย่างง่ายดาย และทำให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย

ความเป็นอารยชน

ทั้งนี้เป็นข้อที่ควรภูมิใจได้ว่า ได้มีหลักที่ดีที่เจริญแล้วของตนเองเป็นที่ยึดเหนี่ยวมาแต่โบราณกาล ถึงจะยังด้อยอยู่ในด้านวัตถุและในด้านความรู้สาขาต่าง ๆ แต่ในด้านหลักยึดเหนี่ยวที่ดีทางจิตใจแล้วไม่ด้อยเลย ชื่อว่าเป็นอารยะ คือเป็นคนเจริญได้ทีเดียว ส่วนผู้ที่หมิ่นแคลนทอดทิ้งหลักของตนเสียนั้นแหละ แสดงว่าเป็นผู้ด้อยเป็นผู้ที่หมิ่นตนเอง ไม่ควรแก่การนับถือไว้วางใจ

การศึกษานั้นเพื่ออะไร

คำว่า "ศึกษา" ตามปทานุกรมให้ความหมายไว้ว่า "การเล่าเรียนฝึกฝนอบรม" ในตำราศัพท์อีกฉบับหนึ่งให้ความหมายไว้ว่า "การถือเอาวิชา" ทางบ้านเมืองได้วางแผนการศึกษาของชาติไว้เป็น ๔ ส่วน คือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา ตามที่โรงเรียนทั่วไปได้สอนอยู่แล้ว เมื่อพิจารณากล่าวอย่างสรุป การศึกษาก็เพื่อ

(๑) **ให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบการงานและในการสังคมเป็นต้น ได้เป็นอย่างดี**

(๒) **เพื่อให้ความเป็นคนโดยสมบูรณ์**

ความประสงค์ของการศึกษาข้อแรกมีความชัดอยู่แล้ว

ส่วนข้อ ๒ หมายความว่า คนที่ถือกำเนิดเป็นคนนั้น ยังไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ เพราะเหตุเพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อมีการปฏิบัติประกอบด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียกว่าเป็นคนโดยธรรม เมื่อมีธรรมของคนบริบูรณ์จึงจะชื่อว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ แม้คำในหิโตปเทศก็กล่าวว่า "การกิน การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์ของคนและสัตว์ดิรัจฉานเสมอกัน แต่ธรรมของคนและสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น แปลกกว่ากัน เว้นจากธรรมเสีย คนก็เสมอกับสัตว์ดิรัจฉาน"

การศึกษาธรรมทำให้คนสมบูรณ์

การศึกษาที่มีความรู้ความสามารถแต่ขาดธรรม ยังเป็นเหตุใช้ความรู้ความสามารถนั้นไปในทางที่ผิด ดังเช่นเป็นโจรจำพวกต่าง ๆ ดังเรื่องต่อไปนี้

ในสมัยพุทธกาล บุตรของนางพราหมณีมันตานี ภริยาของพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล กรุงสาวัตถี ได้เกิดในราตรีวันหนึ่ง เมื่อเกิดนั้น อาวุธต่าง ๆ ได้สว่างโพลงขึ้นทั่วพระนคร ตลอดถึงพระแสงหอกพระแสงดาบของพระราชา พราหมณ์ปุโรหิตออกดูดาวนักษัตร เห็นว่าบุตรของตนเกิดในโจรฤกษ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลถามความผาสุกในการบรรทม พระราชาตรัสว่าจะบรรทมเป็นสุขจากที่ไหน มงคล

อาวุธสว่างโพลงขึ้น ชะรอยจะมีอันตรายแก่พระราชสมบัติหรือแก่ชีวิต พราหมณ์ปุโรหิต กราบทูลว่าบุตรของตนเกิด อาวุธเหล่านั้นสว่างโพลงขึ้นด้วยอานุภาพของเด็กนั้น เด็กนั้นจะเป็นโจรต่อไป แต่ว่าจักเป็นโจรผู้เดียว มิใช่เป็นโจรราชสมบัติ ตนจะให้ฆ่าเสีย พระราชาตรัสว่า เมื่อเป็นโจรผู้เดียวจักทำอะไรได้ จงเลี้ยงไว้เถิด ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตพร้อมกับพวกญาติขนานนามเด็กนั้นว่า อหิงสกะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ด้วยถือเป็นนิมิตว่าอาวุธทั้งหลายสว่างขึ้น แต่ก็ไม่เบียดเบียนใคร

เมื่ออหิงสกะเติบโตขึ้นถึงวัยเล่าเรียน ก็ส่งไปเรียนในกรุงตักกสิลา อหิงสกะตั้งใจเรียนศิลปวิทยา และตั้งใจปฏิบัติอาจารย์เป็นอย่างดีจนเป็นที่รัก เป็นศิษย์ก้นกุฏิของอาจารย์ ฝ่ายศิษย์อื่นซึ่งพากันต่ำต้อยถอยเป็นศิษย์ภายนอก ก็พากันริษยาคิดจะทำลายอหิงสกะ จึงปรึกษากันเห็นว่า “จะไปยุแหย่อาจารย์ว่าอหิงสกะโง่เขลา หรือประพฤติไม่ดี หรือว่ามีชาติต่ำต้อยหาได้ไม่ เพราะอหิงสกะมีปัญญา มีความประพฤติ มีชาติดีพร้อม มีอยู่ทางเดียว คือหาวิธียุแหย่ให้อาจารย์กินแหนงระแวงใจอหิงสกะ” จึงแบ่งกันออกเป็น ๓ พวก เข้าไปหาอาจารย์ทีละพวก ยุแหย่ว่าอหิงสกะคิดร้ายอาจารย์ ทีแรกอาจารย์ไม่เชื่อ ขับไล่พวกศิษย์ที่มายุแหย่ออกไป พูดสำทับว่า “อย่ามายุให้เราแตกกับบุตรของเราเลย” ครั้นถึงพวกที่ ๒-๓ อาจารย์ก็ชักแคลงใจจนถึงเชื่อว่าเป็นความจริง จึงคิดจะฆ่าอหิงสกะเสีย แต่ครั้นจะ

ฆ่าโดยเปิดเผยก็เกรงจะเกิดโทษ เกิดเสื่อมเสียชื่อเสียงและลาภผลต่อไป จึงคิดหาวิธีฆ่าให้แนบเนียน ครั้นคิดได้แล้วจึงเรียกอหิงสกะมากล่าวว่า การเรียนศิลปะใกล้จะสำเร็จแล้ว แต่จะเข้าเขตสำเร็จได้ ก็ต่อเมื่อไปฆ่าคนให้ครบพัน คืออาจารย์คิดเห็นทางว่า เมื่ออหิงสกะไปฆ่าคนเป็นอันมาก จักมีคนหนึ่งต่อสู้ฆ่าอหิงสกะเสีย

ฝ่ายอหิงสกะทีแรกตอบปฏิเสธอาจารย์ แต่ครั้นอาจารย์อ้างว่าจะไม่ได้รับผลของศิลปะ ด้วยความรักจะได้ศิลปะ จึงถืออาวุธไปดักฆ่ามนุษย์อยู่ในดง ครั้นฆ่าได้หลายคนเข้า ก็จำไม่ได้ว่ากี่คน เพราะโดยปกติอหิงสกะเป็นคนมีปัญญา ไม่ตั้งจิตไว้ต่อเรื่องปาณาติบาต ฉะนั้น ต่อมาจึงตัดนิ้วไว้นิ้วหนึ่ง ๆ เก็บไว้ ครั้นนิ้วเหล่านั้นหายไปเสียอีก จึงนำมาเสียบเป็นพวงนิ้วแขวนไว้กับตน จึงเกิดเรียกชื่อขึ้นว่า องคุลิมาล แปลว่า ผู้มีพวงมาลานิ้วมือหรือมีนิ้วเป็นพวงมาลา ชื่อเสียงขององคุลิมาลโจรได้กระฉ่อนเป็นที่กลัวเกรงของคนทั่วไป จนไม่มีใครกล้าเข้าป่าองคุลิมาลโจรจึงเข้าไปจับคนฆ่าในบ้านในตำบล ภายนอกกรุงสาวัตถี ประชาชนต้องอพยพเข้าไปในกรุงสาวัตถี ประชุมกันที่ท้องพระลานหลวง กราบทูลร้องทุกข์

ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตทราบข่าว จึงกลับไปบอกนางมันตานีผู้เป็นภรรยาว่า “โจรองคุลิมาลเกิดขึ้นไม่ใช่คนอื่น คงเป็นอหิงสกกุมาร บัดนี้ พระราชาจักปราบปราม จะควรทำอย่างไร”

นางมันตานีบอกว่า ตนจะออกไปนำบุตรกลับ พราหมณ์ปุโรหิตก็กล่าวห้ามมิให้ออกไป อ้างว่าไม่ควรทำวิสาสะ คือความไว้วางใจในชน ๔ จำพวก คือไม่ควรไว้วางใจในโจรว่าเป็นสหายเก่า ในเพื่อนว่าเป็นคนชิดชอบมาเก่า ในพระราชาว่าทรงนับถือ และในสตรีว่าอยู่ในอำนาจ แต่ใจของมารดาเป็นของอ่อนด้วยความรักในบุตร จึงออกไปจากบ้านเพื่อจะนำบุตรของตนกลับ

เช้าวันนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูโลก ทรงทราบว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรด องคุลิมาลก็จะทำ มาตุฆาต ถ้าเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นผู้ที่โปรดไม่ขึ้น ครั้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทรงทำภัตกิจแล้ว จึงเสด็จไปยังที่อยู่ขององคุลิมาลโจร แม้มีพวกคนเลี้ยงโคพวกชาวนาเป็นต้น ห้ามมิให้เสด็จ ก็คงเสด็จต่อไปโดยดุษณี

ฝ่ายองคุลิมาลโจรได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็มีความแปลกใจ ว่าไฉนสมณะนี้มาได้เพียงผู้เดียว คนอื่น ๆ ต้องมากันเป็นพวก ๆ ถึงเช่นนั้นก็ยังแพ้เรา ชะรอยว่าจะมาวางข่มจะต้องปลงชีวิตเสีย จึงวิ่งตามพระพุทธเจ้าอย่างเต็มกำลัง แต่ก็ไม่อาจจะทัน จึงร้องให้พระพุทธเจ้าหยุด พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า **“เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ฝ่ายท่านจงหยุด”**

องคุลิมาลคิดว่า “สมณะเหล่านี้เป็นผู้พูดจริง แต่พระองค์นี้เดินอยู่พูดว่าหยุด ควรจะต้องถามดู” จึงร้องถามว่าพูดอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ”เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง

จึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านยังเที่ยวฆ่าฟันประหัตประหาร จึงชื่อว่ายังไม่หยุด” พอองคุลิมาลได้ยินพระพุทธเจ้าดำรัสเป็นคำสะกิดใจ ก็กลับได้สติขึ้นทันที จึงกราบพระบาทของพระพุทธเจ้าทูลขอบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด องคุลิมาลโจรจึงกลับเป็นภิกษุพุทธสาวกตามเสด็จพระพุทธเจ้ากลับสู่พระเชตวนาราม

เมื่อท่านเป็นพระภิกษุแล้ว ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษ ต่อมาได้บำเพ็ญเพียรจนได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ท่านเป็นตัวอย่างของบุคคลประเภทมืดมาสว่างไป ซึ่งเป็นผู้ที่เคยผิดไปแล้วกลับตัวได้ และเรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า เชื่อครูผิดที่สั่งให้หันไปต่าง ๆ ก็ทำให้หันไปผิด จนกว่าจะได้พบครูที่ถูก และแสดงว่าการศึกษาให้มีความรู้ความสามารถอย่างเดียวอาจกลายเป็นโจรไปก็ได้ และสามารถทำความชั่วร้ายเสียหายได้มากกว่าคนที่ไม่มีความรู้ความสามารถ ต่อเมื่อได้ศึกษาให้เป็นคนโดยสมบูรณ์อีกส่วนหนึ่ง การศึกษาของตน จึงจะสมบูรณ์ดังเช่นองคุลิมาลโจร เมื่อพบพระพุทธเจ้าจึงได้พบทางที่ถูกต้องของชีวิต

การศึกษาเพื่อให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ต้องศึกษาธรรมตามหลักสิกขา ๓ ของพระพุทธเจ้าคือ

๑. **สีลสิกขา** ศึกษาศีล

๒. **จิตตสิกขา** ศึกษาจิต

๓. **ปัญญาสิกขา** ศึกษาปัญญา

ปฐมศึกษา

ความมีระเบียบ

ดอกไม้ที่จัดไว้ในพานและแจกันอย่างเป็นระเบียบงดงามบนโต๊ะบูชาพระ เมื่อมองดูจะรู้สึกว่าเรียบร้อยงดงามน่าดูน่าชม ในห้องที่อยู่อาศัย เมื่อวางสิ่งของต่าง ๆ ไว้ตามที่โดยเรียบร้อยก็จะดูเรียบร้อยงดงาม ได้ประโยชน์ ดังคำว่า ของใช้ไว้เป็นที่หายก็รู้ดูก็งามตาบ้านเรือนเมื่อจัดวางสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบรักษาความสะอาดให้ทั่วถึง ตลอดทั้งบริเวณบ้านก็จะดูงดงามน่าอยู่น่าอาศัย อาหารที่บริโภค ภาชนะสำหรับใช้ ตลอดถึงเครื่องปรุงอาหารต่าง ๆ เครื่องนุ่งหุ่มต่าง ๆ ที่หลับที่นอนตลอดถึงที่ทิ้งที่ถ่ายสิ่งที่ไม่สะอาด เมื่อจัดให้เรียบร้อยให้สะอาดและถูกต้องด้วยหลักสุขลักษณะอนามัย ก็จะน่าดูน่าชม ให้เกิดความสุข

แม้ภายนอกบ้านออกมา ถนนหนทางบ้านเรือนทั่วไปตลอดถึงโรงเรียนและสถานที่ต่าง ๆ ที่ใช้ร่วมกัน เมื่อช่วยกันรักษาความเรียบร้อยความสะอาด ไม่ทำให้สกปรกรกรุงรัง ก็จะแลดูเรียบร้อยงดงาม และให้เกิดความสุขร่วมกันโดยทั่ว ๆ ไป

แม้สิ่งของของตนเองที่นอกจากนี้ เช่นหนังสือเรียนสมุดดินสอ ก็รักษาความสะอาดและทะนุถนอม เมื่อจะเขียนก็เขียนเฉพาะเรื่องที่ควรเขียนลงไปในสมุด และเขียนให้เรียบร้อย

ให้มีระเบียบและถูกต้อง หนังสือนั้นเขียนสำหรับอ่าน ก็ต้องเขียนให้อ่านออก และสำเหนียกสังเกตวิธีใช้ตัวอักษรสะกดการันต์เพื่อเขียนให้ถูก หนังสือเมื่อเปิดอ่านก็ไม่เปิดพลิกโดยแรงและไม่เปิดแบะเกินไป จะเป็นเหตุให้ฉีกขาดเสียหาย บางทีหนังสือยับไปเสียก่อน เหล่านี้เป็นต้น

แม้กิริยามารยาทก็เช่นเดียวกัน การพูดจา การแสดงกิริยาทางกาย เมื่อใช้วาจาที่ถูกต้องเรียบร้อย จะยืนเดินนั่งนอนก็เรียบร้อย มีมารยาทดี รู้จักแสดงความเคารพในผู้ที่ควรเคารพ ไม่แสดงกิริยาชนิดไม่มีมารยาทหรือชนิดล่วงเกินต่อผู้หลักผู้ใหญ่และบุคคลทั่ว ๆ ไป ปฏิบัติตน ให้เป็นผู้มีสมบัติของผู้ดี คือสมบัติของคนดี คนที่มีกิริยามารยาทดีทั้งทางกายทั้งทางวาจาเช่นกล่าวมานี้ ย่อมเป็นคนเรียบร้อย น่านิยมชมชอบ

นี้แหละคือความมีระเบียบ เพราะมีระเบียบเพราะจัดให้ถูกที่เหมาะสม ก็ย่อมเกิดความเรียบร้อยงดงาม

ความมีระเบียบของธรรมชาติ

ความมีระเบียบนี้ ย่อมมีอยู่แม้โดยธรรมชาติ ดังเช่นมีในต้นไม้และในร่างกายของสัตว์ดิรัจฉาน ในต้นไม้มีลำต้น กิ่ง ใบ ดอก มีรูปและสีต่าง ๆ ประกอบกันอยู่ตามที่ ร่างกายของสัตว์ดิรัจฉานเล่า มีรูปพรรณสัณฐาน มีขนสีต่าง ๆ ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่นนกต่างชนิด

แม้ร่างกายของคนเราเอง อวัยวะต่าง ๆ ก็ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่นส่วนศีรษะ ส่วนลำตัว ส่วนแขนขา อวัยวะภายในต่าง ๆ เช่นมันสมองประสาทต่าง ๆ หัวใจ ปอด เป็นต้น ก็ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีระเบียบทั่วถึงกัน ถ้าร่างกายประกอบกันไม่ถูกที่ เช่น หู ตา จมูก ปาก ของใครประกอบอยู่ผิดที่ ก็จะดูพิกลพิการพิลึกพิลั่นแปลกผู้แปลกคนไป และเมื่อหัวใจ ปอดเป็นต้น ไม่ปฏิบัติหน้าที่ไปอย่างมีระเบียบ ก็หมายความว่าเกิดเป็นโรคขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องรีบแก้ไขรักษา

แม้ธรรมชาติก็ยังมีความเป็นระเบียบเช่นนี้ ถึงส่วนที่ใหญ่กว่านี้ก็มีความเป็นระเบียบเช่นเดียวกัน เช่นการหมุนของโลก ของดวงจันทร์ และของดาวพระเคราะห์ทั้งหลาย ที่หมุนไปรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์ ก็หมุนไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย และมีเกณฑ์ที่แน่นอน ฉะนั้น กำหนดวันเดือนฤดูและปีจึงเป็นไปสม่ำเสมอแน่นอน อาจคำนวณเวลาได้โดยถูกต้อง ถ้าไม่มีระเบียบ เวลาต่าง ๆ ก็จะคลาดเคลื่อนไปหมด และจะเกิดอันตรายอย่างมหาศาล คิดดูง่าย ๆ เฉพาะโลกนี้เท่านั้น ผู้ที่เรียนภูมิศาสตร์ย่อมจะทราบได้ว่าบนพื้นผิวของโลกก็มีบริเวณที่เป็นน้ำมากกว่าพื้นดิน ถ้าโลกหมุนผิดท่าไปอย่างไร คือเอียงผิดระเบียบไป น้ำในมหาสมุทรก็จะบ่าพังลงมาท่วมโลกที่เป็นส่วนพื้นดิน ทำลายชีวิตคนและสัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยอยู่บนพื้นดินให้หมดไปทั้งโลกก็น่าจะได้ หรือหมุนเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์

จนเกินไป ก็จะเกิดไฟไหม้โลกขึ้นได้ หรือมิฉะนั้น ถ้าหมุนเคว้งคว้างไปอย่างไม่มีระเบียบ ก็จะไปชนกับดาวดวงอื่น ๆ ที่เป็นโลกแต่ละโลก จนทำให้โลกแตกไปด้วยกัน แต่เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะไม่เกิดขึ้น ในเมื่อโลกหมุนไปอย่างมีระเบียบด้วยอำนาจของแรงถ่วงหรือแรงดูดดึง ซึ่งรักษาความเป็นระเบียบที่เป็นดุลยภาพไว้ได้

ความมีระเบียบของธรรมดา

มิใช่แต่ในธรรมชาติเท่านั้น แม้ในธรรมดาก็มีความเป็นระเบียบเหมือนกัน เป็นต้นว่าหลักของกรรมดังที่ได้แสดงแล้ว คือสัตว์โลกทั้งปวงทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน ย่อมหมุนไปตามกรรม กรรมเป็นแรงถ่วงหรือแรงดูดดึง ให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปในระเบียบเดียวกัน คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อันนี้แหละเป็นหลักยุติธรรม หรือดุลยภาพของธรรมดา ทำให้เกิดระเบียบเป็นอันเดียวขึ้น ถ้าไม่มีหลักกรรมดังกล่าว ก็จะไม่มีดุลยภาพหรือยุติธรรมเป็นธรรมดา ก็จะเกิดสับสนวุ่นวาย ดังที่เรียกว่าเป็นไปตามพระมโน (คือใจ) ของใครก็ได้ ที่เข้าใจว่าเป็นผู้บันดาลต่าง ๆ แต่ความสับสนวุ่นวายอย่างนั้นไม่มี ก็เพราะมีหลักกรรมทำให้เกิดดุลยภาพดังกล่าว เช่นเดียวกับมีหลักแรงความถ่วงหรือแรงดูดดึง ทำให้เกิดดุลยภาพในการหมุนของโลกเป็นต้น ความเป็นระเบียบของสิ่งต่าง ๆ จึงมีอยู่โดยทั่วไป

ความมีระเบียบเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมอารยธรรม

คนเรามีสติปัญญาสูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน จึงรู้จักสร้างความเป็นระเบียบให้เกิดขึ้นแก่ตนและสังคม ยิ่งกว่าพื้นเพเดิม พึงมองเทียบดูกับสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์ดิรัจฉานตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนบัดนี้ ไม่มีปัญญาสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ตน การกิน การอยู่อาศัย และกิริยาอาการต่าง ๆ เป็นต้นเดิมเป็นอย่างไร บัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ทำอะไรได้เท่าที่ธรรมชาติอำนวยให้มาเท่านั้น ส่วนหมู่มนุษย์มีสติปัญญาปรับปรุงให้ดีขึ้นเจริญขึ้นโดยลำดับ ดังจะเห็นได้ว่าอาหารก็ปรับปรุงให้ดี เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยเป็นต้น ก็จัดสร้างให้เพียงพอแก่ความต้องการและให้วิจิตรสวยงาม ให้เป็นสุขสบาย และรวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นประเทศชาติ มีพระเจ้าแผ่นดิน มีรัฐบาล มีโรงเรียนโรงพยาบาล มีอาชีพต่าง ๆ มีเครื่องทำนุบำรุงความสุขต่าง ๆ มีทหารตำรวจ ตลอดจนถึงมีศาสนาสำหรับเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เหล่านี้แหละรวมเรียกว่า วัฒนธรรม หมายถึงเพาะปลูกความเจริญให้เกิดขึ้น หรือเรียกว่า อารยธรรม หรือนาครธรรม หมายถึงรู้จักสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองที่มีความเจริญ เพียบพร้อมด้วยสิ่งต่าง ๆ ตลอดถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม

วัฒนธรรมและอารยธรรมนี้ หาไม่ได้หรือหาได้ยากในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน และในพวกคนป่าที่ยังประพฤติอยู่ตามเดิมอย่างสมัยดึกดำบรรพ์ เมื่อมองหมู่มนุษย์ เทียบกับหมู่สัตว์

ดิรัจฉานหรือคนป่าแล้ว ย่อมจะเข้าใจความหมายของคำว่า วัฒนธรรมและอารยธรรมเพราะคนเรามีวัฒนธรรมและอารยธรรมอยู่ จึงเจริญก้าวหน้าไปไกล ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานมากมาย ดังที่เป็นไปอยู่นี้

แต่วัฒนธรรมและอารยธรรมโดยมากมีอยู่เพียงผิวเผิน เหมือนอย่างเพียงผิวหนัง พ้นผิวหนังไปแล้วก็ไม่พบวัฒนธรรมหรืออารยธรรม หมายความว่ามีแต่ภายนอกเท่านั้น ส่วนภายในเต็มไปด้วยหายนธรรม (เหตุของความเสื่อม) หรืออนารยธรรม (ความเป็นป่าเถื่อนไม่เจริญ) ฉะนั้น คนเราโดยมากจึงมีภายนอกและภายในไม่ตรงกัน เช่นภายนอกรักษามารยาทอันดีต่อกัน แต่ภายในคิดไม่ดีต่อกัน เช่นคิดทำร้ายประหัตประหารกัน คือบางทีภายในใจไม่มีวัฒนธรรมเลย ทั้งที่ภายนอกแสดงว่ามีวัฒนธรรมต่อกัน เป็นการตีหน้าซื่อแต่ใจคด เรื่องเช่นนี้มีมานานแล้วจนถึงมีคำกล่าวมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ว่า สัตว์ ดิรัจฉานอ่านง่าย ส่วนมนุษย์อ่านยาก เพราะมีชั้นเชิงมากนัก เหมือนอย่างป่ารกชัฏ ไม่รู้ว่าสิงสาราสัตว์จะซ่อนอยู่ที่ไหนบ้าง แม้คำกลอนในโลกนิติก็มีว่า

พระสมุทรสุดลึกล้น คณนา
สายดิ่งทิ้งทอดมา หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซร้ ยากแท้หยั่งถึง ฯ

ศีลและวินัย

พระพุทธเจ้าทรงเสริมความมีระเบียบให้เข้าถึงจิตใจเริ่มด้วยศีลและวินัย ท่านผู้ที่หยั่งจิตมนุษย์ได้โดยถูกต้อง และวางหลักการอบรมกายวาจาพร้อมทั้งจิตใจไว้อย่างบริบูรณ์ ก็คือพระพุทธเจ้า หลักแรกที่ทรงวางไว้ก็คือศีล คำว่า **ศีล** แปลตามศัพท์ว่า **ปกติ** หมายความว่า **ความเป็นปกติเรียบร้อย อย่างหนึ่ง ความเคยชิน ลงรูปลงตัวติดอยู่ ประจำอยู่เป็นปกติอย่างหนึ่ง** ความปกติเรียบร้อยนั้น หมายถึงความปกติเรียบร้อยของความประพฤติ เพราะเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ จะเว้นอะไรจะทำอะไร เมื่อกล่าวโดยทั่วไป ก็สุดแต่ระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่นระเบียบของตระกูล ระเบียบของโรงเรียน ระเบียบราชการ ระเบียบของทหาร ดังที่เรียกว่า วินัยข้าราชการ วินัยทหาร เป็นต้น เมื่อเป็นพุทธศาสนิกก็ต้องถือวินัยของพระพุทธเจ้า คือเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไว้ ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอนุญาตไว้ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เหล่านี้แหละ เรียกว่าวินัยซึ่งเป็นคำสั่ง คู่กับพระธรรมซึ่งเป็นคำสอน พระธรรมและพระวินัยนี้รวมเป็นพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย

ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนา เป็นพระธรรมคือคำสอน ต่อมาเมื่อมีพุทธบริษัทขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กล่าวโดยเฉพาะภิกษุบริษัท เมื่อมีผู้เข้ามาบวช มีเชื้อชาติวรรณะตระกูลต่าง ๆ กัน มีศรัทธาต่าง ๆ กัน เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีผู้ที่บวชมานานมากขึ้น ไพบูลย์มากขึ้น ลาภดี ๆ มากขึ้น ทำให้เกิดความไม่เรียบร้อยในสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยคือคำสั่ง ให้เป็นเครื่องปกครองพระสาวก เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยบริสุทธิ์สะอาดเสมอกันในสงฆ์ อำนาจประโยชน์ คือวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้น

เพื่อให้เป็นสงฆ์คือเป็นหมู่กันด้วยดี
เพื่อให้สงฆ์มีผาสุก
เพื่อนิคคหะ (ข่ม) บุคคลที่ด้านดื้อ
เพื่อให้ภิกษุที่มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นผาสุก
เพื่อป้องกันมิให้มีความหมักหมมอยู่ในปัจจุบัน
เพื่อกำจัดความหมักหมมมิให้มีต่อไปภายหน้า
เพื่อให้บุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใสมีความเลื่อมใสขึ้น
เพื่อให้บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น
เพื่อให้พระสัทธรรมคือพระศาสนาดำรงอยู่

เพื่อช่วยให้มีวินัย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์เรียบร้อยขึ้นในสงฆ์

วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) เรียก อนาคาริยวินัย (วินัยของผู้ไม่ครองเรือน) ได้แก่ศีลของภิกษุสามเณรในบัดนี้ ส่วนศีลของคฤหัสถ์-ฆราวาส คือ ศีล ๕ ศีล ๘ เรียกอาคาริยวินัย (วินัยของผู้ครองเรือน) อันที่จริงศีลมีจำนวนต่าง ๆ นั้น เรียกตามจำนวนสิกขาบท คือจำนวนข้อหรือมาตราในพระวินัยนั้นเอง ดังเช่นปฏิบัติตามวินัยบัญญัติ ๕ สิกขาบท คือ ๕ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๘ ลำพังตัวศีลไม่มีจำนวน เพราะมีลักษณะอย่างเดียว คือความเป็นปกติเรียบร้อยเท่านั้น

เหมือนอย่างกฎหมายมีมากข้อ แต่ก็เพื่อผลร่วมกันอย่างเดียวเท่านั้น คือความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน และเมื่อปฏิบัติเป็นปกติแล้วก็เป็นศีลที่อยู่ตัว คืองดเว้นได้เป็นปกติทีเดียว ผู้ที่ปฏิบัติได้เป็นปกติดังกล่าว ย่อมไม่รู้สึกอึดอัดลำบากเพราะทำได้จนอยู่ตัวหรือคงตัวแล้ว ทั้งไม่ต้องคำนึงว่ามีกี่ข้อแต่ก็อาจปฏิบัติได้โดยไม่ผิด เหมือนอย่างการปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน เมื่อปฏิบัติอยู่เป็นปกติก็ไม่ต้องคำนึงว่าระเบียบมีกี่ข้อ บางทีถูกถามก็ตอบไม่ได้ แต่เมื่อจะทำอะไรก็ไม่ผิดระเบียบ หรือผิดเข้าก็รู้ได้ นี้สำหรับผู้ปฏิบัติจนอยู่ตัวแล้ว เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ก็ต้องศึกษาให้รู้วินัยของตนให้ทั่วถึง

ความหมายของศีลและวินัยอย่างกว้าง

เรื่องศีล ๕ กับธรรมอีก ๕ ข้อได้แสดงแล้วพร้อมทั้งอานิสงส์คือผลที่ดีของศีล ในที่นี้ต้องการจะกล่าวถึงวินัย และประสงค์จะแนะนำให้เข้าใจเรื่องศีล ให้กว้างออกไปอีกว่าหมายถึงความประพฤติเรียบร้อยในทุก ๆ ทาง ดังกล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อันแสดงถึงความมีวัฒนธรรมและอารยธรรม รวมเรียกว่าเป็นศีลทั้งหมด

อนึ่ง ควรเข้าใจคำว่าวินัยให้กว้างออกไปด้วย ว่าหมายถึงคำสั่งและระเบียบวินัยในทางต่าง ๆ ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามเหล่านี้ เมื่อตนอยู่ในหมู่ที่มีวินัยอย่างใด ก็เคารพปฏิบัติในวินัยอย่างนั้น เช่นทุก ๆ คนในฐานะที่อยู่ในตระกูล ก็ประพฤติในวินัยของตระกูล ในฐานะที่อยู่ในโรงเรียน ก็ปฏิบัติตามวินัยของโรงเรียน เมื่อรับราชการหรือทำงานอะไรก็ปฏิบัติตามวินัยของทางราชการหรือขององค์การนั้น ๆ ในฐานะเป็นพลเมือง ก็ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิก ก็ปฏิบัติตามวินัยของพระพุทธเจ้า วินัยนี้แลเป็นเส้นบรรทัดของศีล เป็นถนนของศีล ศีลมีวินัยเป็นเส้นบรรทัดหรือเป็นทางดำเนิน เหมือนดังยวดยานพาหนะวิ่งไปตามถนน จึงจะยังให้เกิดผลดีคือความงดงามดังกล่าวแล้ว

ปฐมศึกษาของคน

ศีลหรือวินัยนี้แหละเป็นปฐมศึกษา คือข้อที่พึงศึกษาเป็นชั้นแรก ศึกษาในเรื่องนี้เรียกว่าศึกษาศีล เมื่อมองดูอย่างกว้าง ๆ ทุก ๆ คนได้เริ่มศึกษามาตั้งแต่เกิด มารดาบิดาได้เริ่มสอนให้ศึกษา คือฝึกหัดให้รู้จักใช้อวัยวะร่างกาย ให้รู้จักใช้ภาษาพูด ให้รู้จักวินัยคือระเบียบมารยาทต่าง ๆ ต่อมาครูอาจารย์เป็นต้นก็ช่วยให้ศึกษาวินัยต่าง ๆ ควบคู่กันไปกับศิลปวิทยา จนถึงพระพุทธเจ้าทรงให้ศึกษาวินัยในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เมื่อกล่าวประมวลกันเข้าทั้งหมด ก็เพื่อให้มี

สีลสมบัติ ถึงพร้อมด้วยศีล คือความประพฤติดี

อาจารสมบัติ ถึงพร้อมด้วยมารยาทดี

โคจรสมบัติ ถึงพร้อมด้วยที่เที่ยว คือไปในที่สมควรจะไป

อาชีวสมบัติ ถึงพร้อมด้วยอาชีพ คือหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ

ทิฏฐิสมบัติ ถึงพร้อมด้วยความเห็น คือมีความเห็นชอบตามคลองธรรม ทำให้ประพฤติชอบธรรม

นี้แลคือสมบัติผู้ดี หมายถึงสมบัติคนดี เป็นสีลสิกขา นับเป็นปฐมศึกษา

คนดีมีสิริ

คนที่มีสมบัติผู้ดี หรือสมบัติคนดีประจำตัว เป็นคนสุภาพไม่หยาบคายเพราะมีศีลมีวินัย ทำอะไรมีความเป็นระเบียบและสะอาดไม่สกปรก ย่อมเป็นผู้ที่มีสิริหรือศรี คือมิ่งขวัญประจำตน ประดับอยู่กับตน เป็นเครื่องดึงดูดให้เกิดความดีและความสุขความเจริญ อันสิรินี้ใคร ๆ จะขอหรือจะลักไปหาได้ไม่ ดังเรื่องเล่าว่า

ในกรุงสาวัตถีสมัยพุทธกาล เศรษฐีใจบุญผู้หนึ่งชื่ออนาถบิณฑิกะ เคยตกยากแล้วกลับมั่งมีขึ้นอีก มีพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะสิริคนหนึ่ง จึงคิดจะไปขโมยสิริของเศรษฐีนั้น ได้ไปยังเรือนของเศรษฐี พิจารณาดูว่าสิริอยู่ที่ไหน ก็ทราบว่าอยู่ที่หงอนของไก่ขาวเหมือนอย่างสังข์ขัดในกรงทอง จึงกล่าวขอไก่ขาวนั้น ด้วยอ้างเรื่องลวงว่า ตนเป็นอาจารย์บอกมนต์แก่ศิษย์เป็นอันมาก แต่รำคาญไก่ที่มีอยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งขันไม่เป็นเวลา แต่ว่าไก่ตัวนี้ได้ทราบว่าขันเป็นเวลา จึงมาขอ เศรษฐีก็ให้ ในขณะที่เศรษฐีกล่าวให้นั้น สิริก็ออกจากหงอนไก่ไปอยู่ที่แก้วมณีที่วางไว้เหนือศีรษะ พราหมณ์ขอแก้วมณี เมื่อเศรษฐีกล่าวให้ สิริก็ออกไปอยู่ที่ไม้อารักข์ที่วางไว้เหนือศีรษะ พราหมณ์กล่าวขออีก เมื่อเศรษฐีออกปากให้ สิริก็ออกไปอยู่บนศีรษะของอัครภรรยาของเศรษฐี พราหมณ์ไม่อาจจะขอต่อไป จึงบอกความจริงแก่เศรษฐี และกล่าวว่า "ไม่อาจจะขโมยสิริของท่าน

ไปได้ ของของท่านจงเป็นของท่านเท่านั้น"

เรื่องนี้แสดงว่า ความดี และสิริซึ่งเกิดจากความดี ย่อมเป็นของจำเพาะตนของผู้ทำความดีทุก ๆ คนแล

สีลํ กิเรว กลฺยาณํ

ท่านว่าศีลนั่นเทียว เป็นความดี

มัธยมศึกษา

หลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา

อบรมจิตให้มีระเบียบงดงามเป็นมัธยมศึกษา ความมีระเบียบอันหมายถึงมีศีล (คือความประพฤติปกติเรียบร้อยหรือประพฤติเรียบร้อยเป็นปกติ) เพราะรักษาวินัย (คือระเบียบสำหรับปฏิบัติให้เกิดเป็นศีลดังกล่าว) รวมถึงทั้งมีวัฒนธรรมอารยธรรมประมวลเป็นสมบัติผู้ดี คือสมบัติของคนดี ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ปฐมศึกษาจำต้องเกี่ยวเนื่องกับจิตใจเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจิตใจไม่รักความมีระเบียบ และภาวะของจิตใจก็ยังไม่มีระเบียบ อาการภายนอกก็ต้องยุ่งไม่มีระเบียบไปด้วย ยากที่จะปกปิดซ่อนเร้นได้ ฉะนั้น จึงควรศึกษาเรื่องการอบรมจิตใจต่อไป พูดง่าย ๆ คือรักษาจิตใจอย่างไรไม่ให้ยุ่งเหยิง แต่มีระเบียบ

เรียบร้อย ให้สงบ ให้ตั้งมั่น ในหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติของตน อันนี้แหละเป็นหลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา ศึกษาจิต อันเป็นมัธยมศึกษาซึ่งจะแสดงในกัณฑ์นี้ แต่เพื่อเข้าใจง่าย จะสมมติเป็นเรื่องครูสอนนักเรียน

ครูสอนวิธีอบรมใจ

ในห้องเรียนแห่งหนึ่ง ครูกำลังสอนนักเรียนอยู่ แต่สังเกตเห็นนักเรียนหลายคนขาดความตั้งใจฟัง เพราะมีอาการตามที่ครูสังเกตเห็นต่าง ๆ กัน บางคนกำลังนั่งเหม่อ บางคนนั่งหน้าบึ้ง บางคนนั่งโงกหงุบหงับ บางคนดูกระสับกระส่าย บางคนดูสงสัยไม่เข้าใจ ครูจึงเรียกนักเรียนเหล่านี้ออกมาหน้าชั้น ถามว่ามีจิตใจเป็นอย่างไรไปหรือ สังเกตดูว่าไม่ได้ตั้งใจฟังครูอธิบาย ขอให้บอกตามเป็นจริง ครูได้ให้คำแนะนำไปทีละคน คำบอกเล่าของนักเรียน และคำกล่าวอบรมของครูมีดังต่อไปนี้

นักเรียนคนที่หนึ่งซึ่งนั่งเหม่อบอกเล่าว่า กำลังคิดเพลินไปถึงละครโทรทัศน์ที่แสดงสนุกสนานเมื่อคืนนี้ และวันนี้ก็นัดจะไปดูภาพยนตร์เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว

ครูกล่าวอบรมว่า เวลานี้กำลังเรียนจะคิดอะไรเพลิดเพลินไปอย่างอื่นไม่ถูก ต้องปล่อยความคิดอื่น ๆ ให้หมด รวมใจมาตั้งใจเรียนเท่านั้นจึงจะถูก สิ่งสนุกสนานสวยงามต่าง ๆ ทุก ๆ คนก็ย่อมชอบใจ แต่ก็ต้องเลือกเฉพาะสิ่งที่เหมาะสม

และให้รู้จักเวลา เช่น เล่นในเวลาที่ควรเล่น พักผ่อนในเวลาที่ควรพักผ่อน เรียนในเวลาที่ควรเรียน ทำการบ้านทบทวนวิชาในเวลาที่ควรทำ ถ้าใช้เวลาดูโทรทัศน์หรือเล่นสนุกเพลิดเพลินอะไรเสียหมด ไม่ทำการบ้านทบทวนวิชาอะไรกัน ก็ทำให้การเรียนอ่อนลง ยิ่งในเวลาเรียนยังติดใจมาคิดเพลินไปเสียอีก ก็ยิ่งเป็นโทษอันตรายต่อการเรียน นี่แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **กามฉันท** แปลว่า **ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา** สำหรับชั้นนี้หมายความว่าพึงใจปรารถนา หรือในเวลาที่ไม่ควรพึงใจปรารถนา นี่แหละเป็นอสุภะ คือไม่งาม เพราะในเวลาที่ควรตั้งใจเรียน แต่กลับมานั่งเหม่อ คิดถึงละครโทรทัศน์เพลินไปอย่างนี้ ก็ไม่งาม เหมือนอย่างเมื่อมาโรงเรียนก็ควรจะแต่งเครื่องแต่งกายนักเรียน แต่กลับแต่งอย่างอื่นมา เป็นการไม่งาม เพราะไม่ถูกต้อง แม้ในเวลาที่ควรจะมีความเพลิดเพลินพักผ่อน กลับไปคิดจดจ่ออยู่กับตำรับตำราปวดศีรษะ ก็ไม่งามเหมือนกัน ฉะนั้น ให้รู้จักควรไม่ควร ให้รู้จักเวลา อย่างในเวลาเรียนเช่นนี้ อย่าไปคิดอะไรอย่างอื่นเพลินไป จงข่มใจ ทำความตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาแต่อย่างเดียว

นักเรียนคนที่สองบอกเล่าว่า กำลังโกรธเพราะผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว

ครูกล่าวอบรมว่า ไม่ได้ไปเที่ยวไม่เห็นจะเสียหายอะไร ไปเที่ยวเสียอีกอาจจะต้องเสียหาย ผู้ปกครองจึงไม่อนุญาต

ผู้ปกครองท่านมีหน้าที่ปกครองดูแล ท่านต้องรับผิดชอบในเรื่องนี้ ส่วนนักเรียนมีหน้าที่ควรจะต้องเชื่อฟัง ไม่เช่นนั้นก็ไปเป็นผู้ปกครองเสียเอง แต่เป็นยังไม่ได้ เพราะยังต้องพึ่งท่านอยู่ ท่านต้องเลี้ยงดูส่งเสีย และข้อสำคัญต้องปกครองในตนเองให้ได้ อย่าเอาแต่โกรธ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **โกธะ โทสะ** บ้าง **พยาบาท** บ้าง อยู่ด้วยกันมากก็ต้องกระทบกระทั่งกันบ้าง ผิดใจกันบ้าง เมื่อเขาไม่ทำตามใจเรา เราก็โกรธ ทำไมไม่คิดว่าเพราะเราไม่ทำตามใจเขาต่างหาก จะให้เขาเอาใจเราข้างเดียวอย่างนี้ไม่ยุติธรรม ควรหาทางกลางเพื่อปรองดองกัน คือเขาหย่อนใจมาให้เราบ้าง เราก็หย่อนใจไปให้เขาบ้าง ทุกฝ่ายไม่เอาแต่ใจของตนข้างเดียว ก็จะไม่โกรธกัน และควรคิดตั้งปรารถนาดีต่อกันด้วยเมตตาจิต นี่แหละเป็นวิธีผูกมิตรหรือผูกไมตรีจิต ทำให้เกิดมิตรภาพระหว่างกัน ทำให้เกิดความรักความเคารพนับถือกัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้แผ่เมตตาต่อกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธหรือความพยาบาทเคียดแค้น เฉพาะนักเรียนผู้นี้ซึ่งโกรธผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว ก็เพราะท่านไม่ตามใจ ทำไมเราจึงไม่ตามใจท่านบ้างเล่า อย่างนี้แหละเรียกว่าคิดเอาแต่ใจตนเองข้างเดียว จึงไม่ยุติธรรม โกรธท่านไม่ถูก ท่านมีเหตุผลของท่าน ซึ่งเราควรจะเคารพเชื่อฟัง จงคิดให้เห็นเหตุผล ให้เห็นความรักความเมตตาของท่าน ให้รู้สึกว่าโดยที่แท้ท่านรักเมตตาเราต่างหาก จงคิดระงับโกรธเสียอย่างนี้ มา

ตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาดีกว่า

นักเรียนคนที่สามซึ่งนั่งโงกหงุบหงับ บอกเล่าว่าเมื่อคืนดูโทรทัศน์จนดึก

ครูกล่าวอบรมว่า นี่เอาเวลาที่ควรจะพักผ่อนไปเพลิดเพลินเสียนั่นเอง และคงจะใช้เวลาที่ควรทำการบ้านทบทวนวิชาไปดูละครเสียอีกเป็นแน่ ร่างกายจำต้องหลับนอนพักผ่อนให้เพียงพอ จึงจะมีสุขภาพอนามัย ให้รู้จักใช้เวลาให้ถูกต้อง ดังที่ได้สอนคนที่หนึ่งแล้ว **ความโงกง่วง** พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **ถีนะ** เป็นอาการซึมเซาของร่างกาย บางทีร่างกายไม่เป็นอะไรนัก แต่จิตใจเคลิบเคลิ้มซึมเซาท้อแท้เกียจคร้าน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **มิทธะ** เรียกรวมกันว่า **ถีนมิทธะ** แปลว่า **ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มทำให้ซึมทึบโง่** อย่าปล่อยให้ซึมเซาจนเคยตัว ต้องหัดให้ร่างกายและจิตใจกระปรี้กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีแก้ง่วงแก่พระโมคคัลลานะ สรุปว่า ให้คิดถึงเรื่องที่จะทำให้หายง่วง ให้ตรึกตรอง ถึงสิ่งที่ได้ฟังได้เรียนมา ให้อ่านท่องทบทวน ให้ยอนหูทั้งสอง ลูบตัวด้วยฝ่ามือ ให้ลุกขึ้นยืน ลูบตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศ ทั้งหลายแหงนดูดาว ให้คิดทำใจให้สว่าง กำหนดให้ปรากฏเหมือนอย่างกลางวันในจิตใจ ให้เดินกลับไปกลับมาสำรวมใจ ในที่สุดก็ให้นอนพักผ่อน และถ้าเกิดท้อแท้เกียจคร้านก็อย่ายอม ต้องปลุก

ใจให้เข้มแข็งขะมักเขม้น เราทุกคนสามารถแก้ไขตนของตนเองได้ เมื่อแก้โงกง่วงเคลิบเคลิ้มได้แล้ว จึงจะมีกำลัง ตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาได้ ไม่เช่นนั้นก็จะซึมเซาทึ่มโง่ไม่รู้เรื่องอะไร

นักเรียนคนที่สี่นั่งกระสับกระส่าย บอกเล่าว่า มีเรื่องกลุ้มใจเพราะเรื่องทางบ้าน ได้ไปเที่ยวเขาดินวนาเพื่อเปลี่ยนอารมณ์ เที่ยวดูสัตว์ต่าง ๆ ก็ตื่นเต้นดีใจ แต่ครั้นนึกถึงเรื่องที่ขัดข้องก็กลุ้มใจ

ครูกล่าวอบรมว่า ครูควรจะรู้ต้นเหตุทางบ้าน และบางทีจำจะต้องปรึกษากับผู้ปกครอง เพื่อแก้หรือป้องกันมิให้มีเหตุเช่นนั้น เหตุทางบ้านที่ทำให้เด็กกลุ้มใจนั้นมีมาก บางทีมิใช่เป็นความผิดหรือบกพร่องของเด็ก และเด็กก็โตขึ้นทุกวัน รู้จักคิดขึ้นทุกวันเหมือนกัน เห็นพฤติการณ์อะไรบางอย่างที่สับสนวุ่นวายเข้าก็กลุ้มใจ แต่บางทีก็เป็นเพราะเด็กเองคิดระแวงมากเกินไป เช่นระแวงไปว่าตนถูกดูหมิ่นว่าต่ำต้อยอย่างใดอย่างหนึ่งหรือน้อยหน้าใคร หรือบางทีก็ตรงกันข้าม ร่าเริงใจมากที่เรียกว่าเหลิง ทำให้คิดฟุ้งซ่าน อย่างที่เรียกว่าสร้างวิมานในอากาศนั่งยิ้มอยู่คนเดียวก็มี ถ้าตรงกันข้ามก็นั่งหน้าเศร้า หรือนั่งร้องไห้อยู่คนเดียว

สามเณรตีพระเถระ

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า สามเณรหนุ่มหลานของพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง มีความน้อยใจในพระเถระ เพราะไม่รับผ้าสาฎกที่นำไปถวายด้วยความตั้งใจอย่างยิ่ง ในขณะที่กำลังยืนพัดท่านอยู่ด้วยพัดใบตาล ก็คิดว่าจะลาสิกขา และคิดต่อไปว่าจะลาสิกขาไปทำอะไร จึงคิดว่าจะขายผ้าสาฎกที่พระเถระไม่รับนั้น ซื้อแม่แพะสักตัวหนึ่ง และขายลูกของแม่แพะ รวบรวมทรัพย์ไว้ให้มากพอแล้วก็จักมีภริยา ภริยาก็จะคลอดบุตรชายคนหนึ่ง ตนก็จักนำภริยาและบุตรนั่งเกวียนมาเพื่อไหว้หลวงลุง ครั้นมาในระหว่างทาง ก็จะร้องบอกให้ภริยาส่งบุตรน้อยมาให้ตนอุ้ม ภริยาก็ไม่ยอมส่งให้ อุ้มไปเองแต่มีกำลังไม่พอ บุตรน้อยก็ตกลงไป ถูกล้อเกวียนทับ ตนจึงเกิดความโกรธ ตีหลังภริยาด้วยด้ามปฏัก สามเณรหนุ่มกำลังยืนพัดพระเถระคิดปรุงเป็นเรื่องไปถึงตอนตีภริยา ก็ตีศีรษะพระเถระด้วยพัดใบตาล ต่อมาความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงตรัสเรียกไปอบรมและตรัสเป็นพระคาถา แปลความว่า **"จิตเป็นธรรมชาติไปไกล ไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ อาศัยอยู่ในถ้ำกาย ผู้ที่สำรวมรักษาได้จะพ้นจากเครื่องผูกของมาร"**

เรื่องที่คิดไปคล้ายกับเป็นจริง เช่นนี้ โดยมากไม่มีเหตุผลหรือบางทีมีอยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อยนี่แหละพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุจจะ รำคาญใจ** อย่าปล่อยให้

เกาะกุมใจอยู่ได้ จะทำให้เป็นคนใจลอย หรือทำให้คับใจไม่มีสุข ต้องพยายามสงบใจให้ได้ด้วยวิธีนับสิบ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือใช้วิธีเปลี่ยนอารมณ์อย่างอื่น ๆ นั่นก็ดีอยู่เหมือนกัน แต่ต้องรู้จักเลือกเปลี่ยนให้ดี บางทีเปลี่ยนไปหาอารมณ์ที่เลวกว่า เช่นไปเที่ยวดื่มสุรา เล่นการพนัน ซึ่งเป็นอบายมุขต่ำลงไปอีก มาโรงเรียนนี้ก็เปลี่ยนอารมณ์เหมือนกัน ไปเปลี่ยนอารมณ์ที่เขาดินวนาได้ ก็มาเปลี่ยนอารมณ์ที่โรงเรียนได้ คือมาตั้งใจฟังครูอธิบายวิชานี่แหละ พักความคิดฟุ้งซ่านต่าง ๆ ไว้เสีย มีเรื่องอะไรครูจะหารือกับผู้ปกครองแก้ไขต่อไป

นักเรียนคนที่ห้า ซึ่งนั่งสงสัยไม่เข้าใจ บอกเล่าว่าคิดสงสัยในวิชาที่เรียนและคิดสงสัยไปว่าเรียนจบหรือไม่ จึงทำให้ลังเลใจ

หัวใจนักปราชญ์

ครูกล่าวอบรมว่า อย่าปล่อยความสงสัยไว้ ต้องคิดทบทวนไต่ถาม เป็นนักศึกษาต้องมี **สุ. จิ. ปุ. ลิ. สุ. (สุตะ) คือฟัง จิ. (จินฺตา) คือคิด ปุ. (ปุจฺฉา) คือถาม ลิ. (ลิขิต) คือเขียน** ต้องเรียนให้เข้าใจตั้งแต่ต้นเพราะมาเรียนสม่ำเสมอ ทำความเข้าใจเพิ่มเติมติดต่อกันตามที่เรียนถึง หรือเตรียมให้เข้าใจล่วงหน้าไปจากที่สอนก็ยิ่งดี อันที่จริงมีความสงสัย ยังแสดงว่ามีความรู้ในเรื่องนั้นอยู่บ้าง จึงรู้จักสงสัย ถ้าไม่มีความ

รู้อยู่เลยในเรื่องใด ก็จะไม่รู้จักสงสัยในเรื่องนั้น ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ไหว ต้องตั้งต้นเรียนกันใหม่เหมือนอย่างสอบไล่ตก ฉะนั้น ต้องคอยเร่งกวดวิชาที่เรียน สงสัยไม่เข้าใจที่ไหนก็ต้องคิดทบทวนไต่ถามให้เข้าใจหายสงสัย ไม่พอกความไม่เข้าใจไว้อย่างดินพอกหางหมู หน้าที่ของนักเรียนก็คือตั้งใจเรียนให้ดี ตั้งใจประพฤติให้ดีทุก ๆ วัน อย่าไปทำลังเลรวนเรไม่แน่นอน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **วิจิกิจฉา** แปลว่า **ความลังเลใจไม่แน่นอน** เกิดจากความสงสัยต่าง ๆ ตรัสสอนให้แก้ด้วยความรู้ คือเมื่อสงสัยในเรื่องใด ก็ต้องสืบสาวหาความรู้ในเรื่องนั้นจนถึงต้นเหตุ เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** แปลว่า **ใส่ใจคิดสาวหาจนถึงต้นเหตุ** โดยความก็คือ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ข้อสำคัญให้รู้จริง ไม่ใช่หลงว่ารู้ ดังคนที่เข้าใจผิดหรือถูกล่อลวงต่าง ๆ มีความสงสัยเสียยังดีกว่าหลงว่ารู้แล้ว เพราะยังมีทางระมัดระวังตัวและค้นคว้าหาความรู้จริงต่อไป ครูจะชี้แจงข้อสงสัยในวิชาต่าง ๆ ให้ และจะติดต่อให้ผู้ปกครองทางบ้านช่วยอีกทางหนึ่ง และจะหารือกับผู้ปกครอง เพื่อทำให้เด็กของตนมีความมั่นใจในการเรียน ไม่สงสัยรวนเรว่าจะไปไม่ตลอด ซึ่งทำให้ใจท้อ แต่ว่าเฉพาะในบัดนี้ อย่าไปสงสัยลังเลอะไรอย่างอื่น ให้ตั้งใจฟังครูอธิบาย ให้เข้าใจในวิชาเฉพาะหน้าในบัดนี้ก่อน สงสัยอะไรก็ให้รีบถามทันที

ครูกล่าวสรุปว่า เท่าที่ครูอบรมมานี้ ก็เพื่อให้นักเรียน

ทำความสงบใจจากอันตรายของความตั้งใจ เพื่อให้รวมใจตั้งใจฟังครูอธิบาย และขอชี้แจงว่าความตั้งใจนี้ต้องใช้ในกิจที่ทำทุกอย่าง ในเวลาอ่านหรือเขียนหนังสือ ก็ต้องมีความตั้งใจอ่านตั้งใจเขียน จะทำการงานอะไรก็ต้องมีความตั้งใจทำ นี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **สมาธิ** แปลว่า **ความตั้งใจมั่น** หรือเรียกว่า **สมถะ ความสงบใจ** หมายถึงตั้งใจไว้ให้มั่นในเรื่องที่ทำทุกอย่าง ด้วยความสงบใจจากความคิดยุ่งยากสับสนต่าง ๆ ดังที่ครูได้ชี้แจงมาแล้ว ซึ่งล้วนเป็นอันตรายหรือเป็นโทษของความตั้งใจหรือความสงบใจทั้งนั้น เครื่องทำให้ยุ่งยากใจเหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า **นิวรณ์** แปลว่า **เครื่องกั้นจิตใจ** คือกั้นไว้ไม่ให้ตั้งมั่น ไม่ให้สงบ ไม่ให้บรรลุคุณความดี นิวรณ์เหล่านี้ ขอกล่าวสรุปเพื่อจำง่าย พร้อมทั้งศัพท์ที่เป็นชื่อเรียก คือ

นิวรณ์ ๕

๑. **กามฉันท์** ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา ต้องแก้ด้วยคิดเปลี่ยนให้เห็นว่า ไม่งาม ไม่ดี ไม่น่าปรารถนา เพราะเป็นอันตรายแก่ความตั้งใจเล่าเรียนให้สำเร็จ เป็นต้น

๒. **พยาบาท** ความโกรธแค้นขัดเคือง แก้ด้วยคิดชะโลมใจด้วยเมตตา ไมตรีจิต

๓. **ถีนมิทธะ** ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม แก้ด้วยคิดทำให้ตาสว่าง ทำใจให้สว่าง ให้ร่างกายและจิตใจกระปรี้

กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ ไม่ยอมให้ทึมทือ

๔. **อุทธัจจกุกกุจจะ** ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ แก้ด้วยวิธีทำให้ใจสงบ ใช้การนับสิบ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นการเปลี่ยนอารมณ์ที่ทำให้ใจสงบ

๕. **วิจิกิจฉา** ความลังเลใจไม่แน่นอน ต้องแก้ด้วยศึกษาให้รู้ในเรื่องที่สงสัย ไม่พอกความสงสัยเอาไว้ ทำความมั่นใจให้แก่ตัวเอง

สมาธิต้องใช้ในการทุกอย่าง

วิธีอบรมใจแบบนี้ ครูสอนตามหลักของพระพุทธเจ้า ครูก็ได้แต่นำมาสอนเท่านั้น นักเรียนทุกคนต้องรับไปใช้ด้วยตนเอง ถ้านักเรียนไม่รับไปใช้เองแล้ว ครูก็ไม่สามารถจะบังคับให้นักเรียนตั้งใจของนักเรียนได้ ต้องตั้งใจของตนเอง ต้องรวมใจของตนเอง บางคนมักเข้าใจว่า สมาธิของพระพุทธเจ้าใช้ได้เฉพาะผู้ใหญ่ที่ไม่ทำงานอะไร นั่งหลับตาภาวนาอยู่เท่านั้น แต่ที่จริงเข้าใจผิด เพราะสมาธิคือความตั้งใจ ต้องใช้ในการทำอะไรทุก ๆ อย่าง แต่จะต้องมีการฝึกหัด เหมือนอย่างการลับมีดที่หินลับมีด ไม่ใช่หมายความว่า เมื่อลับมีดแล้วก็วางมีดทิ้งไว้บนหินลับมีดเท่านั้น ลับเพื่อให้มีดคมแล้วจะได้ใช้มีดทำประโยชน์ต่าง ๆ การหัดทำสมาธิคือหัดทำความตั้งใจก็เหมือนกัน ก็เพื่อจะใช้จิตใจที่รวมเข้ามาจนมีพลังดีแล้ว ไปใช้ในการทำอะไรต่าง ๆ

จิตใจของเรานี้ก็เหมือนอย่างดวงไฟ ถ้ามีเครื่องหุ้มห่ออยู่และไม่มีเครื่องรวมแสง ก็จะปรากฏแสงสว่างน้อยและพร่าไป ถ้านำเครื่องหุ้มห่อออกเสียและมีเครื่องรวมแสง แสงสว่างก็จะมากและพุ่งไปทางเดียวกัน อันเทียบกันได้กับความตั้งใจที่แน่วแน่ ไม่มีอันตรายของใจต่าง ๆ มารบกวน ดังที่กล่าวแล้ว คือไม่เพลินคิด จิตไม่โกรธ ไม่โงกง่วงซึมเซา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลัดกลุ้ม ไม่ลังเลใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตใจก็จะมุ่งไปทางเดียว นี่แหละคือสมาธิความตั้งใจ พร้อมที่จะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกอย่าง จะฟังจะอ่านจะเขียนเล่าเรียนวิชาอะไรก็ได้ทั้งนั้น จะทำงานอะไรก็ได้ทั้งนั้น แต่ขอให้ใช้ในทางที่ดีก็แล้วกัน พระพุทธเจ้าทรงทราบจิตตานุภาพคืออำนาจจิต และทรงแสดงวิชาทางจิตไว้เป็นอันมาก ในบัดนี้ก็มีผู้สนใจมากขึ้น ได้มีนายแพทย์หลายคนศึกษาวิชาสะกดจิตตามตำราต่างประเทศเพื่อบำบัดโรค และมาทดลองผสมกับวิธีทำสมาธิ จนปรากฏอำนาจพิเศษของจิตบางอย่าง เช่นผูกตาและปิดหน้าส่วนที่สงสัยว่าจะใช้แทนประสาทตาได้ แล้วให้อ่านหนังสือตามที่มีผู้มาส่งให้อ่าน ก็ปรากฏว่าอ่านได้ เป็นเครื่องสนับสนุนว่า อำนาจจิตที่นอกเหนือไปจากมันสมองนั้นมีจริง

สรุป

ในที่สุดครูได้กล่าวว่า เครื่องแวดล้อมของนักเรียนต่าง ๆ นั้นสำคัญมาก คำทางศาสนาเรียกว่าอารมณ์ ทางบ้านและทางโรงเรียนจะต้องร่วมมือกันจัดให้นักเรียนได้รับเครื่องแวดล้อมที่ดีที่ถูกต้องเหมาะสม และต้องร่วมกันอบรมดูแลอย่างใกล้ชิด เมื่อมีอะไรผิดสังเกตต้องสอบสวนสอบถาม กับให้คำแนะนำ ในทางที่ถูก ไม่ใช่บังคับกันเรื่อยไป ต้องยกบ้าง ข่มบ้าง ปลอบโยนบ้าง ปล่อยบ้าง ตามแต่จะควรทำอย่างไรให้พอเหมาะพอดี

เรื่องที่แต่งเล่ามานี้ ที่จริงเป็นเรื่องของทุก ๆ คน และเมื่อแต่ละคนเป็นทั้งนักเรียนเป็นทั้งครูด้วยตนเอง จึงจะแก้ไขภาวะแห่งใจของตนเองได้ดี

จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ

การฝึกจิตเป็นความดี

อุดมศึกษา

ศึกษาทุกอย่างเพื่อให้เกิดปัญญา

การศึกษาทุกอย่างเพื่อให้ขึ้นถึงขั้นสูงสุด คือ **ปัญญา** ปัญญาสิกขาได้แก่ศึกษาปัญญา จึงเป็นอุดมศึกษาของคน ที่จะแสดงในกัณฑ์นี้ ข้อที่ควรทราบก่อนคือ ปัญญาได้แก่อะไร ? ศึกษาปัญญานั้นศึกษาอย่างไร ?

ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงความจริงของสิ่งที่ควรรู้ทั้งหลาย คำว่า ปัญญา ซึ่งเป็นภาษามคธ กับคำว่าปรัชญา ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เป็นคำเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี" เพราะไม่มีแสงอะไรที่จะส่องให้เห็นความจริงทั้งหลายได้ เหมือนอย่างแสงปัญญา เพียงแต่จะคิดเลขสักข้อหนึ่ง จะใช้แสงอะไรส่องให้เห็นได้ นอกจากใช้ปัญญาคิด

ศึกษาปัญญา

ศึกษาปัญญา อันหมายถึงศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญานั้น คือ ศึกษาด้วยการเรียน ๑ การคิด ๑ การทำ ๑

การเรียน ดังที่เรียกว่า **โสตศึกษา** ศึกษาด้วยการฟังทางหู ดังที่ฟังครูอธิบายหรือฟังเทศน์นี้ **ทัศนศึกษา** ศึกษาด้วยการดูทางตา เช่นดูหรือเที่ยวดูสิ่งต่าง ๆ โดยมากศึกษาด้วยทาง

ทั้งสองนี้ แต่ก็อาจศึกษาได้ทางอื่นอีก คือ **ฆายนศึกษา** ศึกษาด้วยการสูดกลิ่นทางจมูก **สายนศึกษา** ศึกษาด้วยการลิ้มรสทางลิ้น **ผุสนศึกษา** ศึกษาด้วยการถูกต้องทางกาย รวมความว่าศึกษาด้วยอาศัยประสาททั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การเรียนอาศัยทางหูทางตามากกว่าทางอื่น เพราะบุคคลมีภาษาสำหรับพูดถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน มีตัวหนังสือสำหรับเขียนอ่านแทนภาษา จึงอาจฟังหรืออ่านให้เกิดความรู้ขึ้นได้ ปัญญาที่เกิดจากความรู้ดังกล่าวเรียก **สุตามยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาที่เกิดจากการฟัง** คือยกโสตศึกษาขึ้นเป็นที่ตั้ง เพราะส่วนใหญ่เรียนด้วยการฟัง ถึงจะดูหนังสือนั้น ๆ ก็ใช้แทนภาษาที่พูดกันนั้นเอง จึงอาจนับเข้าในโสตศึกษาได้

การคิด คือคนเรามีจิตใจ และมีมันสมองซึ่งเป็นเครื่องมือของจิตใจ สำหรับคิดอ่านต่าง ๆ จึงอาจใช้คิดให้เกิดปัญญาได้ ดังที่มีนักคิดพบความจริงต่าง ๆ และตั้งเป็นศาสตร์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เรียก **จินตามยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาเกิดจากการคิด**

การทำ คือทำให้มีขึ้น ทำให้เป็นขึ้น เรียกว่า **ภาวนา** แปลว่า **การทำให้มีให้เป็น** เช่นเมื่อเรียนการค้าเรียนการทำนาทำสวนมาแล้ว ก็ทำการค้าทำนาทำสวนขึ้น เมื่อทำขึ้นเอง ดังนี้ก็ได้ความรู้เกิดจากการที่ลงมือปฏิบัตินั่นเองโดยลำดับ เรียกว่า **ภาวนามยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาเกิดจากภาวนา** คือการทำ

ทำให้มีให้เป็นขึ้น

สรุปวิธีศึกษาให้เกิดปัญญาเป็น ๓ คือ **สุตะ** การฟังหรือการเรียน ๑ **จินตา** การคิด ๑ ***ภาวนา*** การลงมือทำ ๑ เรียกสั้นว่า **สุ. จิ. *ภา.***

ปัญญาต้องเป็นความรู้ทั่วถึงความจริง

ได้กล่าวแล้วว่า ปัญญาคือความรู้ทั่วถึงความจริง ฉะนั้น ถ้ายังรู้ไม่ทั่วถึงในสิ่งใด ก็ชื่อว่ายังไม่มีปัญญาสมบูรณ์ในสิ่งนั้น ดังที่มีเล่าถึงเด็กผู้เกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ๓ คน ซึ่งไม่เคยเห็นการทำนา กล่าวสนทนากันเรื่องที่เกิดของข้าว คนที่ ๑ กล่าวว่าข้าวเกิดในยุ้ง เพราะเคยเห็นแต่คนโกยข้าวออกจากยุ้ง คนที่ ๒ กล่าวว่าข้าวเกิดในหม้อข้าว เพราะเคยเห็นแต่คนคดข้าวออกจากหม้อ คนที่ ๓ กล่าวว่า ข้าวเกิดในชามข้าว เพราะเคยเห็นแต่ในชามที่เขาคดมาตั้งเทียบไว้เสร็จ อีกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าคนตาบอดคลำช้าง คือมีคนตาบอด ๖ คนพากันไปดูช้าง แต่เมื่อไม่เห็นจึงใช้มือลูบคลำดู คนที่ ๑ เข้าไปคลำถูกที่สีข้างช้าง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนกำแพง คนที่ ๒ เข้าไปคลำถูกที่งา ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนหอก คนที่ ๓ เข้าไปคลำถูกที่งวง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนงู คนที่ ๔ เข้าไปคลำที่เข่า ร้องบอกว่า รูปร่างเหมือนต้นไม้ คนที่ ๕ เข้าไปคลำถูกที่ใบหู ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนพัด คนที่ ๖ เข้าไปคลำถูกที่หาง

ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนเชือก

เรื่องที่เล่ามานี้เป็นตัวอย่างของความรู้ที่ไม่ทั่วถึง รู้เพียงแต่ตอนใดตอนหนึ่ง จึงให้เข้าใจผิด คำโบราณก็มีว่า ฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียด ต่อเมื่อรู้ทั่วถึงจึงจะเข้าใจถูก ดังเช่นเมื่อมองเห็นช้างทั้งตัวจึงจะรู้ว่าช้างมีรูปร่างเช่นไร ข้อที่ว่า รู้ทั่วถึงความจริงนั้น ยังเป็นคำพูดรวม ๆ อาจจะอธิบายออกไปได้อีกว่า คือรู้ทั่วถึงความจริงตามเหตุและผล พูดสั้นว่ารู้เหตุผลนั้นเอง เช่นในเรื่องการเรียน ก็มีความรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้การเรียนไม่ได้ผล อะไรเป็นเหตุให้การเรียนได้ผล และไม่ได้ผลหรือได้ผลอย่างไร

โดยปกติ คนเราย่อมปลูกปัญญาได้ เท่าที่มีโอกาสได้เรียนหรือได้ฟังได้เห็น เท่าที่สามารถคิดค้นและเท่าที่ได้ลงมือกระทำ เหมือนอย่างเรื่องเด็ก ๓ คนนั้น รู้เรื่องที่เกิดของข้าวเท่าที่ได้เห็นมาเพียงเท่านั้น และเท่าที่คิดได้ในวัยเด็กเพียงเท่านั้น ถึงทุก ๆ คนที่มีปัญญากันอยู่มากบ้างน้อยบ้าง ก็เช่นเดียวกัน คงมีความรู้เท่าที่ได้ฟังได้เห็นมาเป็นต้นดังกล่าว ฉะนั้นจึงมีสิ่งที่ยังไม่รู้อีกมากมาย เพียงแต่สิ่งที่คนไม่อาจเห็นได้ด้วยตา ไม่อาจได้ยินได้ด้วยหู โดยปกติก็มีอยู่เป็นอันมาก ไม่ต้องกล่าวถึงสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งอย่างอื่น เรื่องของความรู้จึงเป็นสิ่งที่เรียนกันไม่จบ ต้องจัดเป็นหลักสูตรไว้สำหรับเรียนในโรงเรียนเท่าที่ควรจะเรียน เพื่อเป็นหลักวิชาสำหรับออกไปประกอบการงาน

เพื่อครองชีวิต และเพื่อฝึกให้เกิดความฉลาดสามารถเป็นต้น

ลับปัญญา

หลักสูตรที่เรียนในโรงเรียนดังกล่าวนั้น ข้อที่ว่าฝึกหัดให้เกิดความฉลาดสามารถนั้น พูดสั้นว่าเพื่อลับปัญญา เหมือนอย่างลับมีดให้คม เพื่อจะได้ใช้ในการครองชีวิตต่อไป เพราะมีความรู้หลายอย่างที่ไม่ได้นำไปใช้ในการครองชีวิตโดยตรง เช่น วิชาคำนวณเป็นต้น เรียนไปมิใช่เพื่อว่าจะทำอะไรจะต้องตั้งโจทย์เลขคิดคำนวณไปเสียทุก ๆ อย่าง ทั้งนี้เว้นไว้แต่กิจการที่ต้องใช้หลักวิชาตามที่เรียนมาโดยตรง แต่การที่เรียนวิชาต่าง ๆ หลายอย่าง ก็เพื่อฝึกปัญญาหรือฝึกสมองให้เกิดความรู้กว้างขวาง ให้รู้จักใช้ความคิดอ่าน ให้รู้จักเหตุผล ให้มีความสามารถ ให้มีความเฉลียวฉลาด อันสมองหรือปัญญาก็คล้าย ๆ กับร่างกาย ถ้าไม่มีการบริหารร่างกาย ไม่ใช้ร่างกายให้เคลื่อนไหวตามที่ควร ร่างกายก็จะอ่อนแอและติดขัด สมองหรือปัญญาของคนก็เหมือนกัน ถ้าไม่บริหารด้วยการให้การศึกษาอยู่เสมอด้วยวิธีดังกล่าวก็จะโง่ทึบลงไป ไม่ฉลาดเฉลียว คิดอะไรไม่ค่อยออก รู้อะไรไม่ทันท่วงที การฝึกฝนสมองหรือปัญญาเพื่อให้เกิดความเฉลียวฉลาด จึงเป็นกิจที่ควรทำอยู่เสมอ

ปัญญาช่วยตน

ปัญญาที่จะต้องนำไปใช้สำหรับชีวิตโดยตรงนั้น คือปัญญาที่สามารถใช้ช่วยตนได้ ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงแก่ชีวิต คือสามารถใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ทำความสวัสดีให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น ในเวลาเช่นนี้ ถ้าไม่สามารถช่วยตนได้ ถึงจะได้ร่ำเรียนมามาก ก็เข้าลักษณะแห่งคำว่า "ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด" ดังมีเรื่องเล่าเปรียบเทียบว่า มีนักเรียนนอกผู้หนึ่งเรียนสำเร็จจากต่างประเทศ กลับเข้ามาทำงานในที่แห่งหนึ่งซึ่งต้องข้ามแม่น้ำไปกลับทุกวัน และโดยปกติก็นั่งเรือจ้างของคนแจวเรือจ้างแก่คนหนึ่งเป็นประจำ ในขณะที่นั่งเรือจ้างข้ามฟาก ได้ถามคนแจวเรือจ้างว่า ลุงรู้ภาษาอังกฤษหรือเปล่า คนเรือจ้างตอบว่าไม่รู้ คราวต่อมาก็ถามว่าลุงรู้ภาษาฝรั่งเศสหรือเปล่า คนเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ในคราวต่อ ๆ มาก็มักถามว่า ลุงรู้แอลยิบรา (พีชคณิต) หรือเปล่า รู้ยีออเมทรี (เรขาคณิต) หรือเปล่า คนแจวเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ๆ ครั้นต่อมาวันหนึ่งเกิดมีคลื่นจัดจนถึงเรือจ้างล่มลง นักเรียนนอกผู้นั้นว่ายน้ำไม่ถนัด ก็ร้องขอให้คนแจวเรือจ้างช่วย คนแจวเรือจ้างจึงตอบว่า อังกฤษฝรั่งเศสมาช่วยซิ นักเรียนนอกผู้นั้นรู้สึกว่าตนจะจมน้ำตายแน่ก็หมดความทะนงตน พูดอ้อนวอนขอให้คนแจวเรือจ้างช่วยแล้วจะกราบไหว้ขอโทษ ฝ่ายคนแจวเรือจ้างก็เกิดความสงสาร จึงว่ายน้ำไปช่วยพยุงให้เข้ามา

เกาะเรือจ้างไว้ เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า คนเรามีความสามารถในทางต่าง ๆ กัน ไม่ควรจะหมิ่นแคลนกัน คนแจวเรือจ้างมีความรู้ความสามารถในทางแจวเรือและในทางว่ายน้ำ อาจจะช่วยตนเองและผู้อื่นได้ในทางนั้น ดังที่อาจช่วยนักเรียนนอกให้พ้นจากการจมน้ำ แม้หนูก็ยังช่วยราชสีห์ได้ในนิทานอิสป และนักเรียนนอกผู้นั้นเมื่อถึงคราวคับขันดังกล่าว ก็ต้องใช้วิธีขอโทษและวิธีกราบไหว้ ซึ่งเป็นความอ่อนน้อมและอ่อนโยน ซึ่งผู้ปกครองได้สอนมาแต่ เด็ก ๆ นั่นเอง เป็นเครื่องช่วยตน

ลักษณะความฉลาด

ปัญญาเป็นเครื่องช่วยตนในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ดังกล่าว พระพุทธเจ้าตรัสเรียก **นิปกปัญญา** แปลว่า **ปัญญาเป็นเครื่องปกปักรักษาตน** กล่าวโดยทั่วไปได้แก่ ความฉลาดที่มีลักษณะ ๓ อย่างคือ

(๑) **ความฉลาดรู้ในทางเจริญ** คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเจริญ เรียก **อายโกศล**

(๒) **ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม** คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเสื่อมเสีย เรียก **อปายโกศล**

(๓) **ความฉลาดรู้ในอุบาย** คือวิธีนำตนเข้าไปสู่ทางเจริญรอดพ้นจากทางเสื่อมเสีย เรียก **อุปายโกศล**

โกศล คือความฉลาดรู้ทั้งสามนี้ เมื่อมีรักษาตัวอยู่ย่อมจะดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาด แม้เป็นผู้ปกครอง เช่น เป็นมารดาบิดา ก็จำต้องมีให้กว้างขวางออกไป จึงสามารถจะให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่บุตรธิดา เป็นต้นได้ โดยเฉพาะโกศลข้อสามจำเป็นต้องมีอย่างยิ่ง เป็นต้นว่าการศึกษาในบัดนี้ สามัญศึกษาจำต้องเรียนทั่วไปทุกคน ส่วนวิสามัญศึกษามีมาก ซึ่งก็ล้วนเป็นทางเจริญทั้งนั้น จึงมีปัญหาว่าจะเรียนต่อไปทางไหน และจะควรเรียนต่อไปจนถึงอุดมศึกษาหรือไม่ ถ้าเรียนต่อไปได้จะเรียนต่อไปในสาขาไหน และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะทำงานอะไร งานที่จะพึงทำก็มีมาก ล้วนเป็นทางเจริญต่าง ๆ กัน ปัญหาเหล่านี้ต้องใช้โกศลข้อสามตัดสิน คือความฉลาดรู้ในอุบาย หมายถึงวิธีนำตนเข้าไปหาทางเจริญ โดยความคือ ความเจริญใด ๆ ก็ตาม ถ้าตนไม่สามารถจะเข้าไปหาได้ ทางเจริญนั้น ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตน ส่วนทางเจริญที่เป็นประโยชน์แก่ตนนั้นก็เฉพาะที่ตนสามารถเข้าไปหาได้เท่านั้น การนำตนเข้าไปหาทางเจริญที่ตนสามารถจะเข้าไปหาได้นี้เรียกว่า **อุปาย** ในที่นี้แปลว่า **เข้าไปหาทางเจริญ** ฉะนั้น ความฉลาดรู้ในข้อนี้ จึงจำต้องรู้เหตุแวดล้อมเป็นต้นว่า (๑) **รู้เหตุ** (๒) **รู้ผล** ของเรื่องที่เกี่ยวข้อง (๓) **รู้จักตน** ว่ามีกำลังสามารถเท่าไรเป็นต้น (๔) **รู้จักประมาณ** (๕) **รู้จักกาลเวลา** (๖) **รู้จักประชุมชน** หรือหมู่คนที่เกี่ยวข้อง (๗) **รู้จักบุคคล** ที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีความรู้เหตุแวดล้อมต่าง ๆ

ดังกล่าว จึงจะสามารถตัดสินลงไปได้ว่า จะควรเรียนหรือให้เรียนอะไรแค่ไหน จะควรทำงานอะไร ซึ่งเมื่อเรียนและเมื่อทำไปแล้ว จะเกิดความสำเร็จและความเจริญ นี้แหละคืออุปายโกศล ฉะนั้น ปัญญาที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ๆ นั้น จึงต้องเป็นปัญญาประยุกต์ คือที่ใช้ได้พอเหมาะแก่ตนและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ไม่ใช่ว่าทุก ๆ คนจะสามารถทำอะไรไปได้ตามที่อยาก จะทำได้ก็เท่าที่ตนสามารถจะทำได้ ตามที่เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วอำนวย แต่คนที่มีความฉลาดมากย่อมสามารถปรับตนให้เข้ากับเหตุการณ์ หรือปรับเหตุการณ์ให้เข้ากับตนได้ดีกว่าคนที่มีความฉลาดน้อย

หลักปัญญาของพระพุทธเจ้า

หลักปัญญาในพระพุทธศาสนา มุ่งให้รู้ตามหลักกว้าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อกล่าวโดยเฉพาะก็อาจสรุปได้ว่า

(๑) มุ่งให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ควรมิควร

(๒) มุ่งให้รู้คติ คือความดำเนินไปของธรรมดา

(๓) มุ่งให้รู้จักความจริงตามเหตุผล หรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง ดังที่เรียกว่า รู้สัจจะ คือความจริงนั่นเอง

(๔) มุ่งให้มีความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีลมีผลดีจริง ทำดีได้ผลดีจริง ทำชั่วได้ผลชั่วจริง โลกนี้โลกอื่นมีจริง มารดาบิดามีคุณจริง สัตว์ที่ผุด

เกิดตามกรรมมีจริง สมณะที่ประพฤติปฏิบัติชอบจนถึงรู้แจ้งเห็นจริง ดังเช่นพระพุทธเจ้ามีจริง ตลอดถึงคำสั่งสอนของท่านก็เป็นจริง

หลักปัญญาเหล่านี้เป็นหลักที่ควรเชื่อ และควรศึกษาให้เกิดความรู้ทั่วถึง เมื่อยังรู้ไม่ได้เอง ก็เคารพเชื่อฟัง ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น เหมือนอย่างบุตรธิดาเคารพเชื่อฟังโอวาทของมารดาบิดา หรือนักเรียนเคารพเชื่อฟังครูผู้ประสาทวิชา จะอวดเก่งกล้าไม่เชื่อท่าน ก็จะกลายเป็นคนดื้อถือรั้นไม่เข้าทาง เมื่อมีความเคารพอยู่ในหลักปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็จะมีความเห็นและการปฏิบัติเข้าทางที่ถูก ไม่เตลิดออกไปนอกทาง ใคร ๆ จะมาหลอกลวงลบล้าง ดังที่เรียกว่าล้างสมอง แล้วบรรจุหลักอะไรที่ผิดทางลงไปแทน หาได้ไม่

สรุปการศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญา

การศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญาดังกล่าว สรุปอย่างสั้นว่าสำเหนียกเพื่อให้มีความรู้เฉลียวฉลาด คือรู้จักเฉลียว ไม่ประมาทไว้วางใจ ดังที่เรียกว่ามีสติเฉลียวใจ และมีความฉลาดสามารถปกปักรักษาตนได้ ปัญญาอย่างนี้ประกอบด้วยสติสูงกว่าความรู้ทั่ว ๆ ไป ผู้ที่มีปัญญาดังกล่าว สามารถปกครองตนและผู้อื่นให้สวัสดีได้ ดังเช่นพระมหากษัตริย์โดยลำดับรัชกาลมา ได้ทรงดำเนินพระราชกุศโลบาย (กุศล + อุบาย คืออุปาย-

โกศล นั่นเอง) นำประเทศชาติให้ผ่านพ้นอุปสรรคอันตราย รักษาสถาบันทุกอย่างของชาติไว้ได้โดยสวัสดี ดังที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์และในเหตุการณ์ปัจจุบัน กล่าวเฉพาะในบุคคลแต่ละคน ใครจะชื่อว่ามีปัญญาหรือไม่ มิใช่พิสูจน์ได้ด้วยใบประกาศนียบัตร แต่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุการณ์ที่ชีวิตของแต่ละคนได้ประสบจริง ๆ คือเมื่อประสบเหตุการณ์อะไรทุกอย่าง

(๑) ต้องรู้ว่ามีเหตุผลอย่างใด ผิดหรือถูกอย่างไร ควรหรือมิควรอย่างไร

(๒) ต้องสามารถหลีกละการที่มิควร ทำแต่การที่ชอบที่ควร

(๓) ต้องรู้วิธีที่จะปฏิบัติให้บังเกิดผลที่ดี โดยสวัสดีเรียบร้อย

ทั้งนี้ต้องอาศัยมีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่ ไม่อ่อนแอคลอนแคลนไปเพราะนิวรณ์ข้อใดข้อหนึ่ง ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ซึ่งสรุปลงในความรัก ความชอบ ความชัง ความหลงนั่นเอง สิ่งใดที่จิตใจมีนิวรณ์เกี่ยวเกาะอยู่ สิ่งนั้นก็ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับตน ทำให้เกิดความลำเอียงไปตามภาวะของจิตใจ ดังเช่นเมื่อมีความชอบในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นดี เหมือนอย่างสวมแว่นสีแดงก็เห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีแดง เมื่อมีความชังในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นชั่ว เหมือนอย่างสวมแว่นสีเขียว เมื่อมีความหลงในสิ่งใดก็ย่อมซบเซาอยู่ในสิ่งนั้น เหมือนอย่าง

สวมแว่นสีดำก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีคล้ำ จึงไม่อาจตัดสินได้ถูกต้องตามเป็นจริง ต่อเมื่อสงบใจได้จากนิวรณ์ดังกล่าว มีจิตใจตั้งมั่นไม่คลอนแคลน แล้วพินิจดูใหม่อีกครั้งหนึ่งจึงจะเห็นความจริงได้โดยถ่องแท้ เหมือนอย่างถอดแว่นสีออกแล้ว จึงจะเห็นรูปต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง ท่านสอนให้ทำสมาธิละนิวรณ์ก็เพื่อเหตุนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสโอวาทไว้ว่า

สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ

ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

เพราะว่าผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามเป็นจริงแล

สรุปเรื่องการศึกษา

ไตรสิกขา

เมื่อครูอธิบายเรื่องอะไรให้ฟัง จะต้องมีหัวข้อ บางทีครูก็บอกหัวข้อให้ทราบ เมื่อได้ฟังอธิบายของครูเข้าใจดีแล้ว ก็จำไว้เพียงหัวข้อเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนให้คนปฏิบัติชอบ ก็มีหัวข้อเป็นที่รวมความ หัวข้อใหญ่คือสิกขา ๓ อันเรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ **สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา** หรือ **ศึกษาศีล ศึกษาจิต ศึกษาปัญญา** ซึ่งนับว่าเป็น ปฐมศึกษา

มัธยมศึกษา อุดมศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติทุกประการรวมลงในหลักไตรสิกขานี้ สีลสิกขาเกี่ยวกับความประพฤติทั้งปวง จิตตสิกขา เกี่ยวกับภาวะทางจิตใจทุกอย่าง ปัญญาสิกขา เกี่ยวกับความรู้ความเห็นทุกประการ คนเราทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องมีความประพฤติของตน ต้องมีจิตใจของตน ต้องมีความรู้ความเห็นของตน จึงมีหน้าที่หรือมีความสมควรจะพึงศึกษาในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องตนแท้ ๆ และต้องศึกษาอยู่เรื่อยไป จึงจะมีความเฉลียวฉลาดต่อตนเองอยู่เสมอ ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะโง่เขลาต่อตนเอง ฉะนั้น ไตรสิกขาของพระพุทธเจ้าจึงจำเป็นแก่ชีวิตเหมือนอย่างลมหายใจที่จำเป็นแก่ชีวิตร่างกาย หยุดหายใจเมื่อใดก็ตายเมื่อนั้น หยุดศึกษาเมื่อใดก็ตายจากความดีและความรู้เมื่อนั้น คนตายย่อมไม่มีความรู้สึกตัว คนที่ไม่รู้จักตนเองจึงเหมือนคนตายโดยแท้

หลักการศึกษาทางตะวันตก

หลักความคิดของฝ่ายตะวันตก ในเรื่องของคนและโลกเป็นต้น ดังที่เรียกว่า จริยธรรม (Ethics) จิตวิทยา (Psychology) ปรัชญาหรืออภิปรัชญา (Philosophy or Metaphysics) ก็มีหลักเค้าเดียวกันกับสิกขา ๓ คือจริยธรรมเค้าเดียวกับสีลสิกขา จิตวิทยาเค้าเดียวกับจิตตสิกขา ปรัชญาหรืออภิปรัชญา

เค้าเดียวกับปัญญาสิกขา แต่ก็เป็นเพียงมีเค้า ๆ เท่านั้น เพราะผู้ที่แสดงหลักเหล่านั้นก็กำลังศึกษาอยู่ บางทีแสดงเรื่องที่ยังศึกษาไม่ถึง จึงแสดงไปอย่างเดาหรือเก็งความจริง เหมือนอย่างกำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมหนึ่ง แต่ไปแต่งตำราชั้นมัธยมปลายหรือชั้นอุดมศึกษา ส่วนพระพุทธเจ้าได้ทรงสำเร็จการศึกษาหรือศึกษาจบ ดังที่เรียกว่าได้ตรัสรู้เองชอบแล้ว จึงทรงสั่งสอนวางหลักสิกขาทั้ง ๓ เพื่อให้ชาวโลกศึกษาปฏิบัติ ไตรสิกขาของพระองค์จึงเป็นหลักที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ และรวบรัดเข้าใจง่าย มีเหตุผลปฏิบัติให้สำเร็จผลได้จริง

หลักในการศึกษาในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง ในบางสำนักจำแนกไว้ ๗ ข้อ (เรียกว่า ๗ ฮ.) คือ

(๑) **แฮบบิท**	ฝึกสอนอบรมให้มีนิสัยดีงาม
(๒) **(ฮ) ออนเนอร์**	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักรักเกียรติยศชื่อเสียงของตนเองของหมู่คณะประเทศชาติ
(๓) **ฮาร์ต**	ฝึกสอนอบรมให้มีน้ำใจและอัธยาศัยอันดีงาม เข้าสังคมเป็น
(๔) **เฮด**	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้หัว คือรู้จักคิดและใช้สมอง
(๕) **แฮนด์**	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้มือ

ทำงานให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

(๖) **ฮาร์ดเวอร์ค** ฝึกสอนอบรมให้มีความอดทน ทำงานหนักเป็น เพื่อให้นิสัยที่อ่อนแอหายไป

(๗) **เฮลธ์** ฝึกสอนอบรมให้เป็นคนดี มีพลานามัยสมบูรณ์

หลักเหล่านี้ก็แสดงปลีกย่อยออกไปจากหลักที่กล่าวมาแล้ว

อริยสัจ ๔

ถ้ายังไม่ได้กล่าวถึงอริยสัจ ๔ ก็รู้สึกว่าแสดงเรื่องการศึกษายังไม่จบ ว่าโดยเฉพาะยังไม่จบอุดมศึกษา เพราะการศึกษาให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนานั้น โดยตรงมุ่งให้เกิดปัญญาในอริยสัจ ๔ คำว่าอริยะหรืออารยะเป็นคำเดียวกัน หมายถึงคนที่ประเสริฐ คนที่เจริญ มีบางคนพูดว่า อารยชน อารยประเทศ บางทีชอบพูดว่า ทำประเทศไทยให้เจริญอย่างนานาอารยประเทศ ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่า นานาอารยประเทศนั้นคือประเทศที่มีความเจริญอย่างไร ? คำตอบปัญหานี้เข้าใจว่าน่าจะมีว่า คือเจริญด้วยความรู้ความสามารถในวิชาการ ในการสร้างสรรค์ประดิษฐ์กระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งในด้านบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทั้งใน

่านทำลายล้าง มีความก้าวหน้าจนถึงเป็นผู้จัดการโลกอยู่ใน ปัจจุบันนี้ อาจทำให้โลกสงบก็ได้ อาจทำให้โลกยุ่งเหยิงจนถึง เป็นสงครามโลกขึ้นก็ได้ อันที่จริงผู้ที่สามารถบันดาลโลกให้เป็น ไปดังกล่าวได้นั้น ก็นับว่าเก่งอยู่ เมื่อก่อนนี้ก็มักเข้าใจว่ามีใคร หรืออะไรเป็นผู้บันดาล แต่บัดนี้เข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า มนุษย์ นั่นเองเป็นผู้บันดาล โดยมากก็ในประเทศที่เราชอบยกย่องว่า นานาอารยประเทศนั้นเอง การเรียกคนที่เจริญว่าอารยะหรืออริยะ ก็เป็นการใช้เรียกที่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์อยู่ ดังที่เรียกหมู่ ชนที่อพยพเข้าไปอยู่ในประเทศอินเดีย เมื่อก่อนพุทธกาลว่า อารยัน หมายความว่าเป็นพวกที่เจริญ และยังมีการเรียกว่าอารยะ เพราะเหตุอย่างอื่นอีก ดังที่พระอาจารย์ได้ประมวลแสดงไว้ ๔ ประเภท คือ

(๑) **อาจารอริยะ** เป็นอริยะด้วยความประพฤติ

(๒) **ทัสสนอริยะ** เป็นอริยะด้วยความเห็น หรือด้วยมีรูปร่างและอิริยาบถน่าดูน่าชม

(๓) **ลิงคอริยะ** เป็นอริยะด้วยเพศ หรือด้วยชาติกำเนิด

(๔) **ปฏิเวธอริยะ** เป็นอริยะด้วยปัญญารู้ทั่วถึงในอริยสัจ

กล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา นิยมเรียกบุคคลประเภทที่ ๔ นี้เท่านั้นว่า **อริยะ** หรือ **อารยะ** อันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย **สัจ** แปลว่าความจริง รวมกันเข้าว่า **อริยสัจ** แปลว่า ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ หรือความจริงอย่างประเสริฐ อริยสัจนี้ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยมากมักจะจำหัวข้อได้ คือ

(๑) **ทุกข์** แปลว่าความไม่สบายก็ได้ แปลว่า ความทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนไปก็ได้ ในภาษาไทยเมื่อพูดว่าทุกข์ ก็มักหมายกันว่า คือความไม่สบายกายความไม่สบายใจ แต่ในทางพระพุทธศาสนายังหมายถึงความที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในโลกนี้มีอะไรเล่าที่ตั้งคงอยู่ได้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดวงอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายตลอดถึงโลกก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ปีเดือนวันคืนก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ชีวิตก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ทุก ๆ คนเกิดมาแล้วก็เติบโตขึ้นเรื่อยเป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาวโดยลำดับ และก็ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านี้ ยังเปลี่ยนแปลงต่อไป เป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่จนถึงที่สุดของชีวิต ฉะนั้น พระพุทธเจ้า เพื่อจะทรงชี้ว่าทุกข์คืออะไรให้เห็นอย่างประจักษ์ชัด จึงทรงชี้ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ คือทรงชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตหรือของโลกดังกล่าวมานั่นเอง ข้อนี้เรียกว่า เป็นทุกข์ประจำชีวิต หรือประจำโลก เมื่อยังมีชีวิตหรือยังมีโลก ก็

ต้องมีทุกข์ คือความเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ไม่ใช่เป็นสิ่งแปลกประหลาดอันใด

เมื่อจะสรุปกล่าวให้สั้น ความเกิดแก่เจ็บตายทั้งสี่นี้ย่อลงเป็นสอง คือ ความเกิดและความดับ ซึ่งเป็นสิ่งสกัดหน้าสกัดหลังของโลก หรือของชีวิตทุกชีวิต นี้แหละ เรียกว่า คติธรรมดา แปลว่าความเป็นไปตามธรรมดา สิ่งที่เป็นไปตามธรรมดาดังกล่าวเรียกว่า สภาวะ คือสภาพ แปลว่ามีภาวะของตนเองหรือเป็นไปเอง หรือจะเรียกว่า สภาวธรรมก็ได้ ชีวิตร่างกายเรียกว่าเป็นสภาวะทั้งนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ความไม่สบายใจทุก ๆ อย่าง พระพุทธเจ้าก็ทรงชี้ว่าเป็นทุกข์ ทุก ๆ คนคงเคยประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ปรารถนาไม่ได้สมหวังแล้วเกิดความทุกข์โศกต่าง ๆ นี้แหละพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นทุกข์ โลกหรือชีวิตประกอบด้วยทุกข์ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้นทุกข์จึงเป็นความจริงที่โลกหรือ ทุก ๆ ชีวิตจะต้องเผชิญ

(๒) **ทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ตัณหามี ๓ คือ **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะได้สิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ๑ **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ ๑ **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบเสื่อมสิ้นไป ๑ ตัณหา

ดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว และเป็นเหตุให้ประกอบกรรมที่เป็นทุจริต ทำให้ประสบความทุกข์เพราะทุจริตอีกส่วนหนึ่ง

(๓) **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

(๔) **มรรค** คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้แก่ทางสายหนึ่งที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ **สัมมาทิฏฐิ** เห็นชอบ (คือเห็นอริยสัจ ๔) **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ (คือดำริออก ดำริไม่พยาบาท ดำริไม่เบียดเบียน) **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ (คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล) **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ (คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม) **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ (คือเว้นจากการเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด การทำเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) **สัมมา-วายามะ** พยายามชอบ (คือเพียรพยายามป้องกันมิให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาส่งเสริมความดี) **สัมมาสติ** ระลึกชอบ (คือระลึกไปในที่ตั้งของสติ) **สัมมาสมาธิ** ความตั้งใจชอบ (คือตั้งใจให้เป็นสมาธิจนถึงอย่างแน่วแน่) มรรคมีองค์ ๘ นี้รวมเป็นทางเดียวไม่ใช่ ๘ ทาง แต่แบ่งองค์ประกอบออกเป็น ๘ และสรุปรวมลงได้ในสิกขา ๓ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ รวมเป็นปัญญาสิกขา

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ รวมเป็นสีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมเป็นจิตตสิกขา มรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขานี้ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ ๔ ประการนี้ รวมลงเป็นเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายดับทุกข์

การศึกษาอบรมปัญญา โดยตรง มุ่งให้รู้ทั่วถึงอริยสัจ ๔ เหล่านี้ และที่เรียกว่าปัญญาหรือรู้ทั่วถึงนั้น ต้องรู้ในความจริง ต้องรู้ในกิจคือหน้าที่จะพึงทำ ต้องรู้ในกิจที่ได้ทำไปแล้ว จึงจะเป็นปัญญาสมบูรณ์ การศึกษาก็สมบูรณ์

ผลของการศึกษา

ผลของการศึกษาในไตรสิกขาดังกล่าว โดยตรงคือความสวัสดี ได้แก่ความปลอดภัย ความผ่านพ้นปลอดโปร่ง

สีลสิกขา ศึกษาปฏิบัติให้เป็นคนมีศีล คือมีความประพฤติดี ไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน ทำให้เกิดความสวัสดี คือผ่องพ้นจากความเป็นคนชั่วเสียหายและจากภัยเวร จากความทุกข์เดือดร้อนเพราะความชั่วร้ายเสียหาย

จิตตสิกขา ศึกษาปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งมั่นในความดี ทำให้เกิดความสวัสดี คือผ่องพ้นจากบรรดาเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี

ปัญญาสิกขา ศึกษาอบรมปัญญา ทำให้เกิดความสวัสดี คือผ่องพ้นจากความโง่เขลาเข้าใจผิด

ความสวัสดีผ่องพ้นดังกล่าว ท่านเรียกว่า วิมุตติ แปลว่าความหลุดพ้น ปฏิบัติพระธรรมของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะคือไตรสิกขาดังกล่าวเมื่อใด ก็ได้วิมุตติคือความหลุดพ้นเมื่อนั้นทันที ดังเช่นทุก ๆ คนเมื่อรักษาศีล เช่นไม่ลักขโมยใครเมื่อใด ก็หลุดพ้นจากความเป็นขโมยเมื่อนั้นทันที และพ้นจากภัยเวรที่เกิดจากความเป็นขโมย

ส่วนผลโดยอ้อม คือผลดีต่าง ๆ ที่เกิดจากความดีตามคราวที่ความดีนั้น ๆ จะพึงอำนวยให้ เทียบอย่างเมื่อตั้งใจเรียนดี ครูหรือผู้ปกครองก็ให้รางวัลเป็นบางครั้งบางคราว แต่ความจริง ผลของการเรียนดีโดยตรง ก็คือความรู้ที่ได้จากการเรียนนั่นเอง ส่วนรางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับ เป็นผลโดยอ้อม หรือเป็นผลพลอยได้เท่านั้น

ความเข้าใจผิดในผล

คนโดยมากมักเข้าใจผิดในผลของความดี คือมักไปเข้าใจผลพลอยได้ว่าเป็นผลโดยตรง และมักไปมุ่งผลพลอยได้เป็นสำคัญ ดังเช่นเมื่อไม่ได้ผลที่เป็นวัตถุอะไร ๆ ในเมื่อทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักบ่นว่าทำดีไม่เห็นจะได้อะไร รักษาศีลก็ไม่เห็นร่ำรวยอะไร ทั้งนี้ เพราะไม่เข้าใจว่าผลของความดีคือ

อะไร เช่นความดีดังที่กล่าวแล้ว ผลของศีลก็คือความหลุดพ้นจากภัยเวร เพราะความประพฤติชั่วเป็นต้น วิมุตติคือความหลุดพ้นหรือความสวัสดีดังกล่าวนี้แหละ เป็นผลแห่งความดีดังกล่าวทั้งปวง

ผู้ที่ทำความดีได้อย่างมากย่อมแสดงถึงว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัว มีจิตใจกว้างขวางเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวมที่กว้างขวางออกไปโดยลำดับ และย่อมเห็นว่าการให้สำคัญกว่าการรับ และย่อม**บำเพ็ญความดีเพื่อความดี** มิใช่เพื่อผลตอบแทนใด ๆ เป็นสำคัญ ดังจะพึงเห็นได้ว่าบรรดาผู้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งหลาย ซึ่งเรียกว่าเป็นผู้มีคุณทั้งสิ้นล้วนเป็นผู้ให้ เช่นมารดาบิดาเป็นผู้ให้ทุก ๆ สิ่งแก่บุตรธิดา ครูอาจารย์เป็นผู้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ให้การปกครองโดยทศพิธราชธรรม ให้ความปรากฏด้วยเกียรติและศรีสง่า ความเป็นขวัญใจ ความอุ่นใจ และความรวมใจแห่งประชาชน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้แสงสว่างแห่งชีวิต ผู้มีอุปการะอื่น ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ให้อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยจิตใจประกอบด้วยการเสียสละ ท่านผู้ใหญ่เหล่านี้แหละชื่อว่าเป็นผู้มีคุณ ท่านผู้มีคุณทั้งปวงย่อมบำเพ็ญความดีเพื่อความดี อันแสดงถึงจิตใจที่หลุดพ้น หรือผ่องพ้นจากความชั่ว ตลอดถึงความเห็นแก่ตัว มากหรือน้อยตามภูมิชั้น ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยอบรมปัญญาให้รู้จักเหตุผลทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายก่อทุกข์และ

ทั้งฝ่ายดับทุกข์เทียบเคียงกันให้ประจักษ์ชัด และให้รู้จักคุณค่าของความดี ให้รู้จักตีราคาของความดีว่าสูงกว่าความชั่ว และผลต่าง ๆ ที่จะพึงได้เพราะความชั่ว ให้รู้จักว่าความดีทำให้เกิดเกียรติ การรักษาเกียรติก็คือรักษาความดีเอาไว้ ทิ้งความดีเสียเมื่อใดก็เป็นอันทิ้งเกียรติเสียเมื่อนั้น

เมื่อศึกษาอบรมให้มีความประพฤติมีจิตใจมีความรู้มีความเห็น เข้าทางแห่งเหตุผลที่ถูกต้องดังกล่าว ก็จักบรรลุถึงความเป็นคนโดยสมบูรณ์ ซึ่งเป็นผลสรุปยอดของการศึกษาของพระพุทธเจ้า

คนชนิดต่าง ๆ

คนที่เกิดมา ท่านแสดงว่ามีหลายชนิด คือ

มนุสฺสเนรยิโก แปลว่า **คนนรก** หมายถึงคนที่ร้อนรนอยู่เสมอเพราะมีโลภ โกรธ หลง ประกอบทุจริตต่าง ๆ อยู่เป็นอาจิณ ซึ่งเหมือนไฟเผาให้ร้อนอยู่เรื่อย บางทีดูเหมือนเป็นสุขสมบูรณ์ แต่ความจริงถูกเผาอยู่เสมอ ทีแรกอาจเป็นไฟเย็น แต่เมื่อความชั่วปรากฏก็เป็นไฟร้อนขึ้นมาทันที

มนุสฺสติรจฺฉาโน แปลว่า **คนเดียรฉาน** คือคนที่ทำอะไรไม่มีความละอาย ไม่มีความกลัวเกรงต่อความชั่วอะไร ทำชั่วได้อย่างเปิดเผย หรืออย่างหน้าตาเฉย

มนุสฺสเปโต แปลว่า **คนเปรต** คือคนที่มีโลภอยากได้อยู่ไม่รู้จักอิ่มจักพอ มุ่งที่จะอาศัยเบียดเบียนผู้อื่นอยู่เท่านั้น

มนุสฺสมนุสฺโส แปลว่า **คนมนุษย์** คือคนที่รู้จักการควรการไม่ควร รู้จักละอายใจ รู้จักยับยั้ง และศึกษาอบรมตนให้มีศีลธรรมตามฐานะ

มนุสฺสเทโว แปลว่า **คนเทวดา** คือคนที่ถึงพร้อมด้วยหิริ (ละอายรังเกียจความชั่ว) โอตตัปปะ (เกรงกลัวความชั่ว) มีความประพฤติสะอาด มีความสงบ

มนุสฺสวิสุทฺโธ แปลว่า **คนผู้บริสุทธิ์แล้ว** คือท่านผู้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือในไตรสิกขาดังกล่าว จนดับตัณหาเสียได้ บรรลุถึงความดับทุกข์ ดังเช่นพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

คนนรก คนเดียรฉาน และคนเปรต นับว่าเป็นคนบกพร่อง มีความเป็นคนไม่สมบูรณ์ ส่วนคนมนุษย์ คนเทวดา และคนผู้บริสุทธิ์แล้วเป็นคนสมบูรณ์ มีความเป็นคนสมบูรณ์โดยลำดับ การศึกษาของพระพุทธเจ้ามุ่งให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังแสดงมา

ประเทศไทยเรา เรียกว่าเป็นประเทศนับถือพระพุทธ-ศาสนา แต่ก็ปรากฏว่ามีบุคคลที่บกพร่องอยู่มิใช่น้อย บางประเทศที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนา ปรากฏว่าคนที่ประพฤติดีอย่างสามัญ เช่นไม่ลักขโมย ไม่ต้องระวังรักษาสิ่งของกันเท่าไร

มีอยู่มาก ดูก็น่าอายเขาอยู่บ้าง แต่ทั้งนี้เป็นเพราะไม่ได้ศึกษาและตั้งใจปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามสมควร ฉะนั้น แม้จะจัดการกับบุคคลอื่นไม่ได้ ก็ควรจะจัดการกับตนเองแต่ละคนนี่แหละ ให้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทำตนให้เป็นคนดีให้เป็นคนสมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ก็จะเกิดความสวัสดีสมกับที่ต้อนรับกันด้วยคำว่าสวัสดี

ปุญฺญเมว โส สิกฺเขยฺย

ควรศึกษาทำความดีแล

ISBN 974-580-808-3
9 789745 808089